

Н. ЩЕРБИНА

ІЗ КНИГИ СВІТАННЯ

* * *

Встань, жінко, кинута тьмою за беріг життя!

Встань, розіп'ята зневагою лютою й диким знущанням.

Всі, хто круг тебе стоїть і торгує за тіло твоє, хто в краватках і чепурно вдягнений,— всі вони злодії, всі кровопії, і в тисячу раз вони гидші й бридкіші за тебе, як і ти в тисячу раз золотіша за їх.

Їхні гидотні серця і душевний смітник прикриває ехидна усмішка. З-під усмішки, в'ючись, визирають прожерливі змії.

В їх ви не знайдете й риси прекрасного! Стукніть рукою по їхній душі: тільки гуд загуде, як гуде безмістовний пустий барабан!

Лише ти, кинута тьмою за беріг життя, серед натовпу злого цві-теш золотою жоржиною.

Ти йдеш і міркуєш: „Де те світло, що ніколи мені не світило ні раз?“, і, вирвавши камінь із серця, збираєшся кинути ним у нахабні обличчя.

* * *

Хто там, хто в тій тиші, хто там, хто там унизу?

„Ми це, ми це, хто за волю впав, і за чиею, за ходою йдуть мільйони, йдуть мільйони“!..

Хто ви, хто ви, тихі, хто ви, скам'яніло-мовчазні?

„Ми це, ми це, хто за волю впав, хто в злиднях гнів століття. Хто з піснями встав і гуркотів боями над містами, над полями й падав зорями рясними в лютій січі із панамі!.. Вже не плещем крильми, не здіймаємось орлами в світлосонячну блакить. В піснях не йдемо із темних ям на дзвін пісень, на дзвін весни. Не йдемо туди, де сміх веселкою плюскоче й розсипається над нивами огнем“...

Чом не встанете на мить — із нами разом пісню волі заспівати?

„Ми живі в піснях у вашім серці, в вашій пісні наші голоси. Ми вкупі з вами, ми живі в мільйонах! Слава волі! Слава щастю! Слава всім новим творцям“!

К. АНИЩЕНКО

МАРШ КОВАЛІВ

НОВЕЛА

В завкомі „Червоного Вулкана“, що виробляє сільсько-господарське знаряддя, відбувалась надзвичайна нарада. Присутніми були: завком Сашкин, член культкома Гнатько, секретар комосередка Званцева та представник окр-кар-розшуку Рубашкин. Слухали про крадіжку віялки „Українка“, облишивши до другого разу безліч дрібних крадіжок. За перебуванням на профвідпустці чайниці, її функції тимчасово виконував сезонник товариш Кузьомкин.

На стінках завкому вештались сояшні зайчики, в чорнильниці потопали мухи, в одчинені вікна забігав із садка свіженький вітрець з духом вугілля й що-раз шелестів паперовими портретами вождів революції та діаграмами про діяльність „Червоного Вулкана“.

Сашкин оливцем рятував муху й одночасно робив підсумки крадіжок на заводі. Це був русявий мужчина років за 35—40, з двома кушиками волосся під носом з „сідельцем“. Не що давно Сашкин перестав носити чорну засмальцовану сорочку і став з'являтися у „тройці“ з неодмінним ясножовтим галстухом, тримаючи під пахвою товстенький портфель, як наочного свідка невсипучої праці завкома. Одночасно з „тройкою“ у Сашкина помітилося нове відношення до юрби: він явно третирував своїх товаришів, як нижче ество... А в міру того, як крадіжки на заводі збільшувались, у Сашкина з'явилося настирливе бажання: щоб „провчити“ завод та відбити у нього охоту до державного майна, будь це на волю завкома, Сашкин завів би десятигодинний день, за прогули гнав би з заводу в потилицю,— як це було колись за старого хазяїна Акційне Товариство „Джон Буль“, а за злодійство давав би довічний „жовтий білет“. Та це були таємні бажання завкома, що проривалися, коли Сашкин велично „пробирав“ якогось сезонника, але забачивши поблизу постійного робітника, завком міняв тон і гримав на сезонника по-батьківському. Крадіжки на заводі дали Сашкину добру зброю в руки: майже постійна присутність агентури каррозшуку тероризувала робітників, принижувала їхню людську гідність, як запідозрених злодіїв, і вони ходили як мішком прибиті, а це давало Сашкину підставу в кожному убачати злодія, недбалу...

Коли було остаточно встановлено, що віялка „Українка“ зникла, як з мосту в воду, на заводі з'явився сам начокрозшуку Рябушкин, жвава весела людина, яка поділяла все людство на дві нерівні частини: злодіїв реєстрованих і злодіїв не реєстрованих. До перших він виявляв, як до своєї постійної клієнтури, навіть деяку ніжність, а до

другої — суворе непреклонне підозріння. Кожна чорна засмальцована блуза, чи полиняла червона косинка може бути зареєстрована, як вогонь державного і приватного добра...

— Безперечно,— стверджував Сашкин погляди Рябушкина,— і відчував повну насолоду від чужої злодійкуватості і власної чесності.

Секретаря комосередка Званцеву, молоду блакитнооку дівчину, на заводі прозивали дзвоником. Справді, вона здобула прихильність робітництва дзвінким голосом та повними не фарбованими, а живою кров'ю налитими вишневими губами, за котрими стояла густа фаланга білих зубів доброї виковки й загартовки. Послухати, як сміється секретар та побачити, як посміхом блисне снігова білість зубів, а одночасно очі секретареві затьмарять свою блакить хмарками молодої безжурності,— більше за цим заходили до заводу старі робітники,— бо здавалось їм, що вони чують гомін своєї змарнованої молодості. Юнацтво, як та луна, сміялось, коли секретар сміявся, ширило зуби так, як вона ширить, хмурило чоло і навіть ходило, особливо дівчата, секретаревою походкою. Без сумніву, „Червоний Вулкан“ був закоханий у секретарі комосередку. Нічого дивного, що в короткий час Званцева поставила до активної громадської роботи більшу й добірну частину заводу. Кар'єрні, шкурні та інші перспективи, що вставали перед кожним, який писався сюди чи туди, проходили другорядними переживаннями, а першорядним було—солодке почуття єдності та єднання з блискучою зоряною молодістю... За одну можливість розмовляти, слухати, сперечатись, на правах рівного, багато сивих робітників і юнаків з першим пухом на верхній губі заздалегідь сходились на доповіді Званцевої. Декільки раз до осередку заходили хмурі старі ковалі: бригадир Василь Зюньзя з своїм незмінним зам'ом Халуяко. Але їх, як старих горобців, на мнякині не піддуриш. Вони послухали, мигнули один одному, мовляв, знаємо: ангельський голосок, та чортова думка і подались... Але із усього заводу найпершим слухачем і поклонником секретаря був голова завкома Сашкин, хоч секретар дипломатично обходив його залицання і цілком виявляв свою прихильність до коваля Гнатка.

Перше вражіння, яке справляв Гнатко, було не на його користь: громадянська війна дала Гнаткові витриманість, сухість та суворий пильний огник до сірих очей; двадцятип'ятилітнє перебування коло горна на фабриках та заводах зробили його велетенську постать сутулою, голова завше була похилена, наче хазяїн її вічно розглядав стежку перед собою, а довгі важкі руки здавались зайвими й штучними. Було в Гнатка й друге життя, коли він малим семиліткою пас громадську отару серед степів та байраків з окрайцем хліба й цибулиною в торбинці, пас в спеку Петрівки і під холодними осінніми дощами. Од цього часу у Гнатка, під жужелицею прожитого, жевріли любов до природи і дітей-бідолах. Коли сутулий коваль по-весні чи й пізньої осені залишався наодинці коло заводського куша бузини,— зникав у його очах суворий вогник, розглажувались на чолі глибокі зморшки й загравав у сірих очах спів далеких забутих степів та байраків. Декільки раз загальні збори „Червоного Вулкана“ висували Гнатка на ріжні посади, та він погодився лише на одну—до культкома. Років зо три до цього професор музики Річчі, наставник і вчитель Гнатка,

подарував йому скрипку й навчив оволодіти таємницями гри на скрипці. Сказав якось професор, слухаючи гру свого учня, що Гнатко має нове ремесло, яке за очі дасть купи червінців та гучну славу і радив ковалеві сміло виходити на славу стежку мистецтва, в вищі шари людства. Гнатко насупився, схилив голову й відповів своєму наставникові, що для нього — чередника і коваля — з початку віків випав на долю плуг та молот, а вищі шари людства для нього є ота завше чорна од праці маса людства, що одвічно длубається в землі або копирсає в заводських цехах. Тільки в цій гушавині не боїться він життєвої непогоди і певен того, що ніяка шалена буря не зломить його стару бандуру — ковадло з молотком. Професор похмуро сказав: — „Унанімізм є бездонне джерело радості єднання каплі з морем, але це єднання — сировий матеріал для творця. Хто став, як от він, Гнатко, на вищий щабель культурної драбини, той мусить перетворити сировину в художні речі. А до цього шляхи йдуть осторонь“. Гнатко поділяв наставникові думки, та скинути з себе шкіряний фартух коваля й надіти лайкові рукавички музики вважав за ганебну зраду трудящих, формальну зраду, а по суті таким вчинком, за який нема прощення і пробачення до кінця світів. В умовах комуністичного життя громади й людства, коли форма й зміст гармонійно зіллються, ще можна б поспробувати — кинути кузню для проблематичної вищої роботи, а зараз, коли навіть завком, надівши тройку, упирає ніс з сидельцем в піднебесся, — о, в наш час переходної доби ні за що в світі не покине коваль свою кузню за ради химерної слави. — Не кидати, — огнівився сивий Річчі, — а служити з найбільшою користю, найбільшою своєю здібністю. Служити, де б не довелось, аби класти свій камінь в будову всесвітньої піраміди вселюдського щастя.

— Боюсь згубити шлях: слава сліпить очі, а гроші розбещують розум і серце.

— Ти закопуєш свій таланти у землю.

— Як закопують жолудь, щоб з нього виріс дуб: я граю для моїх братів.

Так вони ні до чого не договорились: професор скоро вмер, а коваль беріг свою таємницю про себе.

Кузьомкин вніс до завкому склянки чаю й поставив перед засідаючими. Сашкин безжалісно потопив муху й сказав до Кузьомкина:

— Ти без зову не лась. — Кузьомка зник, Сашкин кінчив свої міркування:

— Аби в корінні підрізати наше хатне злодійство, я пропоную передати справу з „Українкою“ цілковито до компетенції товариша Рябушкина. Як вам здається, товариші.

— Нічого не можу сказати проти такої пропозиції, тим більше, що справа з „Українкою“ і без нас перейшла до рук товариша Рябушкина. Але я знову хочу порушити в зв'язку з крадіжками етичний бік нашого заводського становища... Моя пропозиція така: сьогодні ж в клубі, товариш Сашкин, дасте такий стислий огляд злодійства, як зараз, я зроблю доклад про норми та форми громадської поведінки в пролетарській державі.

Сашкин безнадійно махнув рукою й остаточно розплющив муху. Рябушкин іронично посміхнувся: є ще на світі такі блаженні, які

тлумачитимуть злодіякам етику сьомої заповіді Мойсея пристосованої до сучасности. Гнаткові не вподобалась усмішка нач. окркаррозшуку, коваль сухо сказав:

— На заводі до тисячи робітників обоєго полу, не рахуючи дівтори, а злодіїв, припустимо, буде десять...

— Судячи по крадіжках, і в сотню не вбереш...

— Хай буде й сотня, це $\frac{1}{10}$ нашої громади. Доповідь т. Званцева буде не для меншости, а для більшости.

— І для меншости і для більшости,— мовив веселий Рябушкин, не завадить читанка карного кодексу, бо це є євангелія і всі пророки для нашого часу... З етикою далеко не поїдеш...

— Крім етики є ще й естетика. Я,— тут Гнатко уперся важкими руками в стіл,— я здіймаю питання про піднесення естетичних емоцій робітництва... До вашої доповіді, товариш Званцева, я додаю скрипку.

Сашкин одверто засміявся.

— Пропадуть наші злодії ні за що: з одного боку товариш Рябушкин зо всім адміністративним апаратом, з другого секретар оглушить їх нормами та формами, а з третього боку Гнатко пустить задушливі гази естетики, ха-ха-ха.

Ніхто не піддержав завкома. Рябушкин розглядав блакитні очі та вишневі губи секретареві.

— А яка премія за нахідку „Українки“?

— Ви раніше знайдіть.

— Я хочу умовитись, умова краща за гроші.

— Три поцілунки тому, хто хоч нападе на слід „Українки“.

— О, ви певні в злодійських здібностях...

— А ще більше в ваших талантах...

— Побачимо. Чуєте, товариші, діло пішло на сурйоз: премія, доповідь, концерт... Амінь, чи ні?

Заревів гудок на закінчення робіт.

— Буде на сьогодні.

Званцева посміхнулась: лукаво зажеврili очі, але зупинились на Гнаткові... Сашкин ревниво відвернувся.

Сояшні зайчики в останнє затанцювали коло чорнильниці, в котрій погибали нові жертви.

2

До вихідних воріт посунула чорна валка робітників з кошиками в руках; робітниця й фабзайці з сезоними робітниками йшли порожняком. На воротях відбувався звичайний трус. Перших обмацували досить ретельно, але чим далі ретельність падала і нарешті пропустили по ознаках: „проходьте, куме, віялка в вашу кешеню не влізе“... Жарти, сміх та ремство, незмінні супутники юрби, яка з тої чи иншої причини підлягає одиницям, перекочувались по цехах: ковалі пройшли веселою валкою, токарі й теслярі з похмурою лайкою в небесну канцелярію, ливарі поважно показали свої порожні кошики й обірвані кешені. Кожний цех виявляв тут своє обличчя. Маруська з токарного цеху, з напудренным обличчям і нафарбованими губами, навіть цинично вилаялась, викликавши загальний регіт.

Гнатко розігнався із завкома до кузні за піджаком, але юрба затримала його коло воріт. Стоючи поруч з обшукувачами, Гнатко з задоволенням помічав, що більшість робітництва, особливо молодняк, підходили на трус, як на ексекцію: на блідих стомлених обличчях бродила ніякова посмішка і легка фарба роздратування красила щоки. Марусина лайка викликала повну підтримку: з усіх засмаглих губ зірвалась демонська лайка людей, глибоко і ні за що ображених...

Ковальський цех був порожній. Важке повітря, насичене антрацитною пилюгою та смердючим перегаром жужелиці, неохоче пропустило вечірній сояшний промінь. Стомленою людиною цех ущух: важко відпочивав паровий молот, а десятків зо три горнів та присадкуваті ковадла сонно жмурились на червоне світло, що розлилось за брудними шибками вікон.

Гнатко любив такі моменти по роботі: коли передати його в звуках, на ноти, та заграти на скрипці, то хочеться неутішно ридати. Припасти головою до ковадла, стукатись лобом об холодну крицю і ридати. Втім „Марші ковалів“, який він пише ось чотири роки, найкраще місце, на думку покійного професора, то це спочинок „Червоного Вулкана“: це, — казав Річчі, — спочинок людства, виснаженого безупинною працею, це — життя, страждання, а праця — піт лиця і кров серця...

Коваль надів піджак, повернув до виходу, але раптом зупинився: в глибині цеху ляпнула на ковадло гайка... Ступивши декілька кроків уперед, Гнатко роздивився, що в напівтемному кутку під захистом сояшної завіси, бригадир Зюньзя та його неодмінний зам-Халуяко щось роблять... Гнатко кашлянув — Зюньзя переступив сояшну завісу і прищурився на Гнатка.

— Чого тобі?

— Що це ви робите в такий час?

— Не лізь туди, де тебе не кличуть. Котись ковбасою, поспішай до свого маршу чортів. Чи скоро він буде готовий?

Не відповідаючи, Гнатко зазирнув за сояшну завісу: в темному прохолодному куточку цеха, де звичайно скупчували всякий виробничий дріб'язок, стояв Халуяко, спустивши штани і, як підв'язував до підчерев'я разок гайок, так і захолов у цій позі. Зате Зюньзя, гнівний, як змії, широкою спиною намагався затулити Халуяку. Але даремно, Гнатко сказав:

— Марш ковалів кується четвертий рік. Бракувало йому для загартовки одного: як старі ковалі злодійкують... А тепер і ця гайка є...

Зюньзя ухватив молоток, Халуяко кинув із підчерев'я фунтів з 10 нав'язаного, як риба, дріб'язку; похапливо затягав очкур... Зюньзя ревно:

— Докажи, в сімдесят сім богів!... Уб'ю!

— Яких ще тут доказів? Ганьба на ваші голови!

Як під ударом лозини, Зюньзя опустив молоток... Гнатко гнівно оглянув Зюньзя та Халуяку і майже вибіг із цеха. Як раз із завкому вийшли на огляд заводу Сашкин, Рябушкин та Званцева. Гнатко став, як вкопаний: було бо у нього таке велике і гнівне бажання негайно розказати всім, всім, що він тільки-но бачив у ковальському цеху. Але було не менш могутнє почуття огиди до такого засобу боротьби: Зюньзя і Халуяко, без сумніву, суворо осудить молода

пролетарська громада, викине їх із своїх рядів на смітник життя... Та це не вирішить справи: на зміну Зюньзі — Халуяко стануть нові злодії... Ні, тут потрібні інші методи боротьби...

Гнатко не чувся, як проїхав трамваем до старо-робітницької околиці, де він жив. Зарослі травою вулиці, рідка деревина. Дві тополі сонно гойдаються коло ганку районного клубу. Навкруги міщанські хатки-блещичники в один-два поверхи, знадвору іноді чепурненькі і веселенькі, зате в середині завше неохайні та суто-убогі. Ген-ген, на краю околиці, двір, в якому живе він, Гнатко, бригадир Зюньзя та Маруська з токарного цеха, а в хаті, за осокорами, мешкає Халуяко з жінкою і малою дочкою...

Зюньзя, сусіда Гнатків через стінку, живе сам — 10, в двох кімнатках. Його важка жінка, Мокрина Кіндратовна похожа, і образом життя і зовні, на квочку: або сидить — лежить, вичікуючи новий плід, або з'являється на дворі з своїм виводком. Діти погані на вроду, слиняві і кислоокі, а найстарший, Володька, типовий хуліган місцевої околиці. З квартири Зюньзі завше тхне смородом пелюшок, цибулі, оселедців та важко видирається на волю тухлий дух ригачки. Правда, раз було, що Зюньзя накупив і ковбас, навіть кіт поласував шматком ковбаски, але за це розплатився своїм життям: спійманий на злочинстві залізною п'яною рукою хазяїна, кіт спустив дух, і труп котячий валявся посеред вулиці до весняної води...

Маруська з токарного цеха живе одиначкою в окремій клітинці, бувшому горищі. Марусі років за 25, вона чепуриться навіть на роботі і часто-густо темне вікно горища буває затулене цілими тижнями: хазяйки нема дома.

Якби то в людській силі перекласти все життя старо-робітничої околиці на ноти і заграти величним оркестром, в темну осінь ніч, під вітер і слякоту... Гнатко вмів перекладати людський бруд, темряву і злидні в маленькі значки — ноти і в кожний значок закладає по кусочку динаміту. Смик, як бікфордів шнур, робить вибух звуків прямо в серце... Але це не те, що відчуває душа. О, це не те...

Замислений коваль стомлено йшов додому. Раптом йому на очі спала картина: по гнилому дерев'яному тротуару швендала старенька сухорлява жінчина в старомодному вбранні: довга латана спідниця ховала драні стоптани черевики, жакетик з одним гудзиком ще намагався виявити „форе“, на голові брилик із серії „вороняче гніздо“. Спираючись на патеричка, жінчина обережно переступала з одного гниляка на другий... Із приватної механічної майстерні як раз вийшло двоє хлопців — Володька Зюньзя і другий, невідомий Гнаткові. Вони заступили дорогу жінчині. Володька потяг брилик на ніс старої, його компаньйон шарпнув брилик назад, разом з бриликом посунувся й парик. Хулігани зареготали на всю вулицю: брилик з париком човгав з носа на потилицю, з потилиці на ніс.

Тутешні аборигени та їхні баби поглядали на видовисько й похитували головами: хуліганство тут було звичайним явищем і тоді тільки звертало на себе увагу, коли наскакувала „коса на камінь“ — стикалися рівні хуліганські сили: тоді була дика бійка, вереск на всю вулицю... Збігалася вся околиця... Було на що подивитись. А то — дурниця: якусь там швенду хлопці трохи посмикають...

Гнатко мовчки заграбастав Зюньзю за шиворот і трусонув. Зюньзя пополотнів і захарчав. Другий хуліган тікав. Гнатко струснув Зюньзю і шпурнув на всю силу в бік: хуліган куребертом опинився посеред вулиці, з його кешені вилетіла телефонна трубка... Схопився, схватив трубку і кинувся геть. Злобно озираючись, Володька кричав:

— Клим-Клим-Клим! Чортове інтеліго! Марш ковалів, марш ковалів!

Здоровенний камінь прохурчав над головою Гнатка. Хуліган тікав, вигукуючи „Марш ковалів“. Вигуки батогом били Гнатка по нервах і серцю: наче в ухо заклятих ворогів хтось передавав першу таємницю виробництва або інтимну таємницю чужої душі... Звідки Володька дізнався про його працю? Звідки знає Зюньзя? Таке почуття гніву й образи, мов на глум вулиці викинули неоцінну річ... Гнатко відчував, як у його серці смолою кипить і чавуном розтопленням поблискує мутно-кипуча злоба... О, якби втілити цю засмолену злобу в останній акорд марша... А злоба така велика, що дихати трудно, серце припиняє свій хід... Гнатко міг би задушити Володьку, як його батько задушив kota... А якби хуліган засуперечив, або хоч писнув щось супротивне, міг би всадити йому ніж у горлянку і з повною насолодою крутнув-би фінкою раз-другий в самісінькій горлянці...

— Дякую вам, голубчику, за порятунок. Такий несподіваний випадок, а бриль же позичений. Знаєте, я учителька музики в 18 трудовій школі... Оце поспішала на лекцію і така пригода. Дякую красно...

Коваль прищурило око на учительку. Цікаво, якою квінтою можна передати людству оцю сухеньку сухар-сухариком народню вчительку на передодні світового соціалізму. А головне: оцей пошматований хуліганами позичений капелюх, що набакир, воронячим гніздом, тулиться до сивого парика:

Гнатко засміявся, сказав:

— А я коваль з заводу „Червоний Вулкан“.

— Я ніколи не сумнівалася, що робітники порядні люди.

— Буває...

— Хто працює, той має чисте серце...

— Не завше.

— Скажіть, будь ласка, про який марш кричав хлопчак.

— Це я пишу... ноти для свого клубу.

— Ви — музика?

— Ні, я коваль, а музику люблю.

— Це личить вашому лицарському виглядові та доброму серцю...

Я учителька музики, прошу заходити до 18 школи, на вулиці Шевченка: у школі є фортепіано і мій дівочий клавесин, до мене сходиться вся околиця. Рада буду віддячити вам за порятунок. Та ви забудете про мене. Я краще сама подзвоню до заводу. Викликати товариша Гнатка?

Вчителька казала швидко, з старечою похапливістю і хвилюванням вдячності: очі старої вже позбулись жахливого виразу, а „вороняче гніздо“, яке принесло свій випадковий власниці вуличну неприємність, кокетливо позирало на сутулого коваля з замисленими очима.

— Милости просимо, тов. Гнатко, що - дня і що - години. А тепер пробачте — поспішаю на екзерціції до дівтори. Учю молодняк гарних старих мелодій і танців під клавесин... Заходьте... До побачення.

Вчителька простягла кістляву, суху з довгими тонкими пальцями руку і міцно - сердечно, як старому другові стиснула ковалеву руку. Од цього потиску на Гнаткове серце дмухнуло чимсь таким, що не має йому слова і, здається, воно не висловлене звуком. А може є. Ні, нема. Бо коли б цей звук був, ним можна б було звоювати весь рід людський: для кожного людського серця він став-би такими універсальними ліками, як, приміром, хінін од пропасниці...

Похнюпившись, Гнатко йшов далі. В глибині його серця і в затомленому мозку в хаосі переживання сьогоднішнього дня, кристалізувалась навколо віялки „українки“ нова комбінація звуків. До туманної симфонії ляскало огненними хвилями море злоби, пекельної боротьби... Без сумніву, Зюньзя та К-⁰ кваліфіковані злодії... Якою сонатою можна пробудити до життя барабанну шкуру... Ха - ха - ха. А Володька — нащадок славний не менш славного батька...

— Місце їм в тюрмі, — сказав до себе Гнатко і відчув задоволення од цього вирішення: гидко, противно, а скажу Сашкину...

— Молодець! — похвалив його іронічно внутрішній голос, — а для кого ж ти готуватимеш хіну... Для святих, чи для грішних?

Гнатко затомлено махнув рукою і, як людина, що живе внутрішнім життям, самотньо, сказав внутрішньому голосові так, наче це була реальна особа:

— Тобі тільки зуби скалити... Ти в стороні, а я в обороні. Не лізь, будь ласка. Мені важко дихати і без тебе.

У двора з осокорами, між хвірткою та старим товстим осокором, стояло мале дівча, когось, видно, піджидючи. Воно виробляло босими ноженятами якісь чудернацькі „па“, і коли вечірній вітерець роздував прозору спідничку, маленька постать з розпущеною косою в рожевому світлі вечірнього сонця була чарівною. Дівчина захопилась танком: зажмурила очі і привітно простягла вперед руки... В тутешніх краях таку поведінку можна було трактувати, як початкуючу безсоромність і хуліганство, але можна було з'ясувати і дитячою безпосередністю такою ж величню - простою, як оцей вечірній захід сонця. Здибавши таку перепону, Гнатко взяв дівчинку на руки... Тоді тоненькі голенькі руки обгорнули його за шию і ніжно - шовкова дитяча щока сердечно - радісно притулилась до мокрого ковалевого лоба. Маленьке тільки радісно - щасливо трипотіло. Але дівча лукаво одчинило чудові чорні очі під дугами - бровами і устроило здивований погляд в незнайоме голене усате обличчя... Не встиг Гнатко добре роздивитись дівча, як воно камінцем пущнуло з рук і сховалось за осокор... Сказало, наче вибачаючись:

— А я думала, що тато.

— А хто твій тато?

— Мій тато Харлам Халуяко, а працює на заводі „Червоний Вулкан“. Ну, а тебе як звать?

— Я — Ніночка, пролетарка і кандидатка в піонерський загін. Не вірите...

— Вірю, вірю, мій дружок.

Хутко пішов Гнатко від двору з осоками.

Цілковите вирішення сказати в завкомі про Зюньзю і Халуяку, то виринали, то потопало в душі коваля. Глузливий внутрішній голос подавав такий програм: хай виконає Гнатко свій громадський обов'язок. Що з цього получится? А получится ось що: злодіїв та їхню зграю виженуть з заводу. Ковалі будуть завзято п'ячити і просто злодійкувати. Мокрина Кіндратовна почне торгувати на базарі самогоном, а діти її поповнять шерехи безпритульних... Що вечора, біля воріт з осоками буде зустрічати Гнатка Ніночка Халуяко і напевно виявить хуліганську безпосередність... Припустимо, що Гнатко увійшов у повний контакт з Рябушкиним, а від Сашкина навіть узяв манеру „розносити“ сезонників. Тоді справа з „українкою“ вирішиться просто: побачив — доніс; а все, що потім трапиться, це до нього не стосується. Так зробив би кожний свідомий громадянин.

Але... Як же тоді бути з всецілющою хіною, га-га-га...

Ні, козаче! О, з цієї колізії виростають могутні акорди бурі з блискавкою, пекельного гніву з пахощами польових квітів. Там, де в „Марші Ковалів“ загрюкає барабан, забренчать тарілки та скаженим псом завие волторна, гукаючи на весь світ про п'яниць-злодіїв із „Червоного Вулкана“, — там же заплаче журливо баритон з корнетом-а-пістоном про людську гідність, а генерал-бас з барабанами ствердить:

— Переможемо, переможемо, ковалики-ковалі, раз-два-три...

3

Ще відчуваючи на своїй щоці дитячий подих та лоскіт шовкової коси, Гнатко прийшов додому.

Брудний двір, голуб'ятня, величезна яма для помий. Дев'ятеро напівголих зюньзенят калашкають голубів. А ось і „його квартира“: два східці, обкусані часом, дощами й снігами, двері на іржавому замочку. В сінях — манаття: старі відра, купа дров, трохи вугілля, цеглини, корзина з одірваною покришкою. В хатині — спартанська постіль, два стільця з проламаними сидіннями, стіл, вкритий зеленим папером, а на ньому розгартіяш: запилена чорнильниця, рядок різнокольорових олівців, вставочки; на одному краю купа старих газет, пожовклі і свіжі журнали, на другому боці — камертон власного виробу, коробочка з струнами і листи списаного нотного паперу. На всю стіну розляглись великі й малі репродукції або просто вирізані з журналів та газет портрети велетнів людського розуму і знання: з верхнього кутка сяяв білою бородою Маркс, під ним Рабіндранат Тагор з дочкою та Сун-Ят-Сен обступили Бетховена, в центрі Ленін із куріня вглядав на Шевченка, який посвистував над Аральською кошою. Над порогом умістились кіно-артисти, коло пічки „буржуйка“, на гвіздку був каганець з закопченим шклом, а під каганцем простяглись червоно-сині кроки Перекопу-Сиваша... Цілком осторонь над ліжком стояла Ганна Барабашівна, що загинула в свій час на тифозно-голодному фронті.

На другій стінці кімнати, на полиці, лежав буханець чорного хліба, цибуля, чай, цукор та сіль в пакунках, щітка для зубів на ко-

робочці з порошком, шматок сірого мила, купа старих газет, великі й мали книжки, товстенні нотні партитури в заялосених перепльотах і нарешті в верхньому кутку поблискував новесенький, власної виковки серп з молотком, а внизу, в кутку, смиренно притулився до щербатої сокири старий деркач.

Невеличке віконце показувало голуб'ятник та яму для помий і скупо освітлювало густу павутину на поламаною смику коло Ганни Барабашівни.

Гнатко затомлено сів на постіль, простяг руку під ліжку і витяг футляр. Замислено стер з нього рукавом блузи пилюгу. Із футляра глянула стара незугарна пузата скрипка з великим грифом і високою кобилкою. Сурдинка лежала на струнках; раз-другий, вони тихо озвались; камертон, поставлений на головку, ще тихше озвався до них.

Одкинувши картуз „капитанку“ на затилок, Гнатко почав писати ноти... Чорна, невимита рука нервово стомлено здригувала, ніздрі жадібно втягали до грудей повітря; важко-солодкий подих здійсмав ці груди і з позіхом щільніше придавлював їх до паперу. На чолі зійшлись уперті зморшки, — так само, як в кузні, коли треба викувати річ бездоганно. Суворий вогник очей змінився на блискучий, замислений, що не бачить навколо себе нічого, а поринає в нетрах внутрішнього буття.

Листки списаного нотного паперу заповнювали стіл. Ще декільки нотних абзаців і „Марш ковалів“ буде скінчений... Рясний піт вкривав зморщений лоб коваля.

— Оглух, чи що? Кличу-кличу, а він як тетеря...

Це в кімнату увійшла Маруська. Вона була розмальована, як лялька, а виріз на грудях показував майже все, що було за пазухою; коротка спідниця намагалась вкрити чи показати не досить чисті панталони. На голові Маруськи кокетливо задрались кінчики ярко-червоної косинки. Ударило Гнаткові в ніс парфумерією, скіпідаром і тонким порошком точеного дерева. Коваль мимохіть скривився... Маруська сказала, пихкаючи димом на коваля:

— Не криви морду, а позич карбованця: їду сьогодні до клубу. Ти будеш?

— Треба.

— Ну, виганяй карбованця. На тім тижні віддам: маю одержати з однієї сволоти алімент.

Гнатко витяг із коробочки з струнами жовтий паперовий карбованець, подав Маруській... Не дякуючи за позику, Маруська круто повернулась на високих каблуках і заспівала: „люблю мужчин я рижих“... Раптово зупинилась.

— Гнатко, за віщо ти бив Володьку?

— За хуліганство.

— Гляди, він тобі віддячить. Та і старий Зюньзя, я чула, лаяв тебе: ти його злодієм обзивав чи що.

— Ні, злодієм не обзивав.

— Чого ж він гарчить?

— А спитай його.

— Ой, Гнатко, не по сусідськи живеш: ворогів наживаєш.

— І не думав...

— Скрізь люди однакові: сволота, обманщики, хулігани, шкурники, та такі дурні, як ось ти... Ну, чого сидиш у цій ямі, коли тобі дадуть в інтернаті гарну кімнату?

— Мені тут до вподоби.

— Перестань удавати з себе інтеліго, ти ж не Сашкин... Будь товаришем. Про мене хай собі Зюньзя хоч ввесь завод украде: у нього така капелія, що з жалування не проживеш. Добре тобі, самотньому, а ти спробуй проговорити десять ротів — старцювати підеш, не то що красти...

— Гляди, у Зюньзі пудові кулаки...

Маруська зникла. Вся візита дівки мала характер розвідки, а в останніх словах брєніла погроза — роздратованість, яка ще не губить надії на мирову... Уїдливе слово „інтеліго“, яке в тутешній околиці вживають, як синонім слова „інтелігент“, в устах Маруськи було повне жовчи, призи́рства і потайної ненависти старого побуту до нового.

Та це не новина для Гнатка: старий побут заздро ненавидить новий. Старий піячить, краде, або перебуває в стані догниваючої колоди; як в осени мухи, чуючи близьку смерть, бувають злі і нахабні на одчай, так старий побут злим оком поглядає на новий, але з скреготом зубів уступає йому своє місце і верховодство. Із усього нового найбільше неприємною постаттю для старого з'явилась постать нового робітника, який читає газети, длубається в книжках, не піячить, взагалі має в собі щось таке, що дратує старий побут. Імовчки борються вони з сціпленими зубами і рідко та неохоче це виявляють... Явища роз'єднаності помітні лише для дуже гострого ока і тонкого слуху, а за ворітьми заводу і старий побут і новий — це один моноліт, одна воля, одна думка: горе тому, хто зачепив би це осине гніздо...

— Чи не з цієї причини Гнатко не сказав Сашкину про Зюньзю? О, ні!.. Гнатко ж мріє про універсальний „хінін“, чи то пак „Марш Ковалів“, ха-ха-ха...

— Перестань, не заважай, — сказав Гнатко до свого неіснуючого бесідника, — дай мені закінчити роботу...

— Не забудь же чарівною мелодією втілити Маруську з алімен-тами, ха-ха-ха...

Гнатко взявся до скрипки... Приглушені сурдинкою звуки нервово зривались спід смика і ховались в кутку коло деркача.

Ні, щось не грається. Нема контакту між головою, серцем і смиком. Марусина візита цілком зіпсувала вражіння і переживання від зустрічі з Ніночкою і розвіяла рештки сердечного тепла, залишеного учителькою музики...

Гнатко поклав скрипку на постіль, в надії, що творчий момент ще спалахне, і взявся за деркач — по хазяйству.

Коли деркач шкряботить по трухлявій підлозі і з напруженням вискрібає пожовклі недокурки, це також музика, яку не кожному дано відчутти й зрозуміти.

Так запевняв покійний професор Річчі.

Більше за те: наставник Річчі учив його, а Річчі передав своє знання Гнаткові о тім, що в природі все співає — має свій індивідуальний згук, свою особливу гармонію і симфонію. Маючи цю симфонію в собі, жива істота шукає другої симфонії в природі: так ведмідь у лісовій пуші сам собою велична симфонія, яка, вишукуючи свої унісони і дисонанси, вириває, ламає дерево. Тріск дерев, шум листя, близька й далека луна, важкий „гук“ од падіння дерева, глухий хруст вирваного коріння милує ведмедяче вухо, унісони і дисонанси природи творять для ведмедів небесну музику: ведмідь стає богом, який смакує нектар і амброзію згуку. А посеред людства є такі обранці, котрі відчують музику надзоряних сфер, бо космос також співає, як співає і жаба. В просторах етеру із віка в вік, по шляхах точно зазначених, линуць Юпітери, Сатурни, Марси, в колі своїх подорожників, з гуртом комет, з хуліганською зграєю метеоритів. По космічному шугають світові паси, трансмісії, колеса й коліщатка; по космічному риплять соляшні вози, блискають зигзагами ярма та радугою встають-гудуть занози...

Ну-да... Так. Безперечно так. Досить буде сказати, що шалений метеорит прожогом бахкаючи в землю, як в ковбаню, утворює таку музику космосу, яку навряд чи з приємністю слухає жалюгідне ество, що зветься „сином сонця“...

Ну-да... Так. Посеред людства є, повинні бути такі щасливі, що відчують зоряний спів і марші космосу. І той, хто чує ту музику, той здатен перетворити людство: як казковий герой музикою клав до своїх ніг звірів, так обранець від людства покладе його, злого, повного зненависти, до підніжжя вселюдського єднання. Тоді тайна первобуття заграє перед людством симфонію сфер...

Красиво умів балакати професор Річчі. Навіть запевняв Гнатка, що замолоду чував музику космосу, а на старість, побувавши на пайку третьої категорії, загубив цю здатність.

Гнатко ніколи не відчував космічної гармонії. Професор казав, що Гнатко ще росте духом і настане час, коли він, нюхаючи квітку, відчує пісню космосу...

Коваль чхнув від збитої пилюги, одчинив двері, поставив деркач у куток і стомлено ліг на своє спартанське ложе.

Так, душа Гнаткова не відчуває космічних симфоній, зате вона переповнена вщерть піснями землі. Коли гріє грім парового молота, чи горно пирсне у вічі повну жменю палаючих метеорів-іскорок, або загомонять загальні збори заводу, — о, цю музику душа ковалева добре розуміє і цілком, до найтонших нюансів, відчуває... Тоді душа охоплена божевільним екстазом. Керує рукою, а смик несамовито скаче по струнах. Потім стомлена рука тихо виводить на п'ять доріжок нот згуки-муку, згуки-радість і перемогу праці, як найвищу насолоду людського життя. Уміє Гнатко розказати на скрипці під акомпаньямент фортепіано так, що його розуміють і жовтороті фабзайці і сиві інваліди праці: перші задумливо длубають у носі, старі стовбичать, чекаючи, коли він иншою музикою здіє з їх грудей важкий камінь, що поклав на їхнє серце.

Тоді Гнатко розказує-грає про маленького вихрестого пастушка, що пасе овець і на сопілці грає. Скрипка каже тому, хто уміє слухати

про зелені кручі над Дніпром, а на кручах вівці білі, чорні. „Вівчар вівці ганяє та й на хлопців гукає, — гей, гей-гей“...

Ось вівці збилися до гурту і хекають від жару, як от інвалід праці, дід Максим, хекає від старости і задухи в залі. А сопілка дзюрчить, сопілка награв. На ланах красуються, половіють буйні жита. Буде хліб, а зараз нема. Пастух виспівує: „Вітер віє, а жито половіє — ой, скажи-скажи серце дівчино, що в тебе на мислі“. Дзвінкий тужливий голос котиться по-над житами, луною відгукується в ярах та й пропадає в синьо-чорних пустелях дніпрових круч. А яром-долиною фаєтоном ідуть пани: зупинили коней, слухають пастушкову пісню. Довго слухали.

Овечки давно пурнули в яр, в холодок, жваво щипають холодну траву: сонце натомлено жмурить очі та тихо-тихо заходить за Ясеневе Поле, а в яр упав морок — одинока верба коло криниці-ставка обгорнулася сивеньким туманом.

Час до дому... Довга череда, а за нею, в червоній куряві, пастушок. Він захляв і поспішає на гарячий куліш. Та в хаті жде його щось друге: в кінці столу — пани, батько й мати перед панамі, а бабуса стала навколішки молитися і на панів і до богів... Мати кажуть:

— Таке мале... сім годочків. Куди ж воно?

— Нічого, що малий, нам таких і треба. Поки виросте, я навчу його грамоти, слову божого, співу церковного. Виведу в люди... Мої харчі, моя одіж... Чого ще вам треба?..

— Хоч би троячку, — кажуть батько, — у нас голод, сидимо без хліба.

— Дам і троячку, а ви покажіть співака.

Тут ви здогадались, що селянин за троячку продав хлопця бродячому регентові. Був голод.

Пішов по світах хлопчина... Через рік-два якимось на співанці не витяг Гнатко верхне „ля“: „зірвав“. Гнівню ревнув регент: — „Байстриук“...

Спалахнув хлопчина та гостро одмовив: — Я не байстриук, а батьків син, не такий босячуга...

Регент позеленів, затрясся. Розмахнувся скрипкою, як молотобоець розмахується молотом, і трахнув нею хлопця по голові. Скрипка розлетілась на тріски... Регент розмахнувся грифом, та хлопчина кинувся геть із співчої.

Першу ніч він спав під укусами Дніпра на „зозуліній дачі“. Міркував: вернутись додому не можна: уб'є батько, в другу півчу податись, та хто ж його візьме після такої пригоди?

Сумні думи, ясна зоряна ніч скоро приспали хлопчину, а над головою до світу награвала військова оркестра в „Купецькому Саду“. Солодко проспав Гнатко першу безпритульну ніч...

— А ну, хлопче, вставай, — час на роботу.

Гнатко схопився і побачив високого худого діда з мутноскляними очима. Дід розглядав хлопчину:

— Ти що за архерей?

Дід звернув увагу на співоцький костюм хлопця: доброго синього сукна довгополий жупан в золотих галунах, підперезаний червоним поясом. Ранкове сонце залюбки грало на золоті галунів і ганяло хвилі на червоному поясі... Очі у діда прояснились певною думкою. Він

оглянув „зозулину дачу“: нікого. А в кущах, під кущами, як хто і є, то свої люди.

— Ти з яких будеш?

— Плюнь на всьо і бережи своє здоров'я,— мовив дід, вислухавши оповідання хлопчини про голод, череду і побиту скрипку: ходім зо мною і продамо твій жупан, бо в ньому не личить бути на зузулиній дачі... Поліція одразу затримає і попадеш ти до свого регента, щоб він добив на твоїй голові скрипку...

Після того багато дечого було. Хіба ви на своєму віку не годували вошей? Хіба вас не поїдали блощиці, чи ви не знаєте, що таке безпритульність і голод? А Гнатко покоштував всякого хліба. Може з рік був у молотобойцях, тут грянула імперіялістична війна 1914 року. От вам Мазурські болота, а ось полон — праця в німецьких каменарнях, потім утікання до Франції. Паризькі містки. Під мостами сотні людей: безробітні, дезертири, проститутки. Це вночі. А в день біганина — дайте роботи! (або робота — миття вікон чи пляшок), а здебільшого нудне сидіння в кафе, де з ранку до вечора точаться розмови про грядучу революцію... Отут у кафе, бував низенький лисий дідуган Ленін, а в тому, де продають на сантим і вина і смаженої картоплі, сходились більшовики, об'єкти глузування, тоді убогі й одинокі, а тепер овіяні свіжою славою: щебетун Анрі Гільбо, важкий Луначарський, паничикуватий Каменев, Богомільський... Останній — мій приятель, з котрим ми частенько ночували в ровах паризьких редюїтів.

Нарешті пронісся перший вихор соціальної революції, викинувши гасло: „пролетарі всіх країн, єднайтеся“... Чи тремтить ваше серце, чуючи ці слова, чи стукає ваша кров у голову, коли ви співаєте Інтернаціонал? У Гнатка був гнів у серці — воно тремтіло жагою помсти і жагою перемоги. І прийшла перемога. Остання крапка була поставлена на Перекопі — Сивашу. Іще була одна „точка“: померла на тифозному фронті Катря Барабашівна. Опісля ж в кузні „Червоного Вулкану“.

От і все...

Гнатко бачить, відчуває, що дід Максим, старі й молоді робітники, робітниці, фабзайці і навіть баба бублейниця не слухають скрипки... Скрипка зачепила в їхньому серці якусь „живу струну“ — струна бренькнула — і в кожній душі заграла своя скрипка, в унісон ковалевій.

І коли Гнаткова скрипка мовила „от і все“, у діда Максима лопнула струна старого серця: дід витирав сльози, а фабзайці дивились зляканими горобцями на чарівну Гнаткову скрипку... Опам'ятавшись, ляскали в долоні до нестями...

Це так. Бо все те бідкування, боротьбу і перемогу пощастило Гнаткові переказати із власної душі на мову скрипки.

— Нагнав я вам суму. Ось же заслухайте другої: „Пісня про завязатого остюка“.

Під вітром гойдаючись, в сонці купаючись, росте в полі вусатий ячмінь. Що не вус, то козацький спис. Кожний колос виставив довгі вуса - списи, і вони ретельно вартують над ним, доки зерно росте — зріс — наливається. Коли скотина жадібно ухопить в рот зеленого ячменю, — списи-остюки упнуться їй у язик та ясна і здається скотині, що

проколюють жили... Злякано вона викидає з рота напів-обмочені слиною колоски і, незадоволено чмикнувши, відходить вбік од спокуси... А буває, що й гречкосій, милуючись з вусатого красуня, нарве колосків ячменю, принесе їх додому, щоб і жінку порадувати. Полюбується подружжя важким колоском і побожно заткнуть ячмінь до божниці. І вже так трапляється, що ті колоски опиняться в дитячих руках... А остюки негайно поналазять в носи, вуха, на черева дітвори. Зчиняється лемент і вереск...

Чим ближче до косовиці,— важкий колос вже схилився до синьоголової сусідки - волошки,— тим міцніші та злющі робляться остюки. А опісля того, як важкий ціп чи барабан молотарки відділить остюка не тільки від колоса, а й від полови і викине його, як злу потвору на смітник,—тут остюк виявляє свою завзяту натуру. Він стає мов живим самостійним еством. Покладіть його на руку, він не ляже як лягає, скажемо, гороховий стрючок: важко й покірно. А настобурчиться як коник, що ось-ось стрибне. Досить поворухнути долонею остюк теж заворушиться і піде мандрувати. Учепившись за що доведеться, остюк поволі посовується, неодмінно вгору і залазить за пазуху до дівчини або в штани старенного дідуса, а то і в ніс чи вуха якогось гевала... Залізе і, улучивши момент, так шпигне, що дівчина здіймає галас, дід не встоїть на місці, а гевало кричить на гвалт... Починається морока з остюком: міцно учепившись, остюк уперто не бажає покидати доскоченного місця, а з кожним рухом людини посувається вперед— в ніс, чи за пазуху... Буває, що тільки з сторонньою допомогою, іноді з плачем, одривають остюка від наляканої істоти і кидають його з обуренням та дивовижею на землю: таке нікчемне, а таке кляте. Учїтеся-ж, добрі люди, у остюка, як треба боротися за своє існування.

Остюк же, опинившись в пилюзі, знов виглядає, куди б його помандрувати. І тільки, попавши в собачий хвіст, в товариство реп'яхів та бруньок із кизу, остюк знаходить там свою передчасну могилу: із собачого хвоста немає шляхів для мандрівки: так премудро утворив господь собачий хвіст на погибель остюкову.

Це загравав я вам про остюка— своє дитинство. Так давно минуло воно, що здається сном,— казкою, забутою пригодою. І тільки іноді буває, як побачиш, що важким возом проїздить через місто похмурий заклопотаний хлібороб, серце йокне, вид загориться, очей не спукаєш з похмурого дядька. Учені люди звуть оте „йокне“ психологічним атавізмом. Може воно й правда, що атавізм. Але чого це йокає серце, а груди розпирає гнів, коли приходять вісті про Китай або інше місце, де поневіряються такі ж чорнороби... Який вже тут атавізм, не скажу, зате добре знаю, що йокає, трипотить наше наболіле закрявлене серце, повне розпачу і засмаленої злоби...

5

Гнатко працював над партитурою.

З великим напруженням, посеред глибокої ночі, пощастить іноді ухопити октави злоби і терції розпачу та вкласти їх, як цеглини, до фундаменту „Марша Ковалів“. А потім ще треба дати їм місце в партитурі.

— Язиком брехати, не молотом махати, а ти докажи, хто злодій. А то виходить, що люди в злодіях, а ми — в інтеліго, небесна канцелярія і сімдесят сім богів...

Знадвору, в одчинені двері, плгнули завзяті „матюки“. Зюньзя розганяв од голуб'ятні своїх дітей. Одночасно почулась лайка Мокрини Кіндратовни: жінка лаяла чоловіка, де він у лихої години тягається — борщ прохолов... Загупотіли по дерев'яній підлозі важкі чоботи, а от і сам бригадир Зюньзя на порозі.

Василь Іванович Зюньзя, бригадир ковальського цеха, був схожий на ковадло: важкий, присадкуватий, з черевцем і довгим гострим носом, із-за котрого не помічалось ні лоба, ні підборіддя. Тільки вдивившись в бригадиrove обличчя, можна було запримітити в околиці носа на полі пивного кольору гострі, як голки, і прудкі, що мишенята, дві маленькі чорненькі масні крапки, — це очі під кострубатими бровами, а над бровами залягла чорна рілля зморшок, а вище починалось узлісся сивого дротяного чуба...

Тонем доброзичливого сусіди і старшого товариша, Зюньзя прохрипів:

— Кинь мозок сушити... Біс вийде з твоєї музики, а йди но смальнем в „очко“. Є добрі партнери. А опісля — профдоклад: чотири червоних на дванадцять білих¹⁾.

— Дякую, мені ніколи... Готуюсь до клубу.

— К бісовому батькові всякі клуби: що там за мед, а тут — очко і профдоклад, хо-хо-хо...

— Я без копійки: останнього карбованця позичив.

— На віру гратимеш, а за горілку я грошей не беру.

— Дякую.

— Не хочеш, не треба. На проханого гостя багато треба. А я по-простоті пролетарській: дай, думаю, покличу Гнатка на хліб-сіль, та й побалакають про дещо.

— Сьогодні в клубі доклад і концерт.

— Ну і дідько з ними.

— Я мушу приготувитись...

— В арештанські роти. Хо-хо-хо...

Маленькі прудкі крапки на пивному полі, як іскри в горні, спалахнули повним призирством: безглуздя ж заради якогось там концерта відмовлятися від очка та дармового профдоклада... Але не в тім тут сила: Гнатко ухиляється від чарки злодія... Маленькі крапки стали, як буравчики, і як з форсунки обливали коваля злобно-кипучою ненавистю...

Гнатко встав і глянув прямо в крапки. Крапки ще горіли ненавистю, раптом замаснилися ласкою, губи скривилися у благаючий посміх, але могутній ніс ображено чмихнув і все ковадло важко висунулось за двері.

Коваль гнівно позіхнув: кров прилинула до мозку і викликала нову гармонізацію. Гнатко похапливо записував — Зюнь-зю-згук.

За стінкою брязчали ножі, грюкали стільці, бахнула самоварна труба. Через деякий час сморідний дим заліз у ніс до музики,

¹⁾ 4 пляшки горілки на 12 — пива.

а одночасно з ним, над самісіньким вухом почув Гнатко солодкий голос Мокрини Кіндратовни:

— Мій приходив гроші позичать? Не давай. Програє, собака, як програв усе жалування. Навів повну хату босяків та Халуяку злиденного. В очко засіли... А зараз будемо, вечеряти—зайди, я тебе прошу по сусідськи...

— Не маю часу.

— А ти заскоч, пригуб чарку... та й годі... Чи ти боїшся нашої хати, чи гнів маєш?

— Діло є.

Мокрина стояла над душею. Повторне запрошення мало всі ознаки виклика. Гнатко рішив іти до Зюньзі. Він неохоче встав. Мокрина оглянула ковалеву кімнату в портретах, з книжками на полиці та скрипкою на постелі. Помітила і щербату сокирку в кутку та чорний хліб на полиці.

— Діло не вовк, до ліса не втече, а нам хліб з цибулею є і слава богу.

Годів зо два жив Гнатко разом з Зюньзями і ні разу бригадирша чи бригадир не виявили цікавості до свого сусіди. Мокрина любила приймати в гості тільки людей „порадочних“, які приносили з собою випивку і закуску. І раптом несподівана візита і жінки й чоловіка...

Гнатко питливо глянув на Зюньзеву. Ходяча діжа, до котрої хтось умудрився приробити коротенькі кривулі-ніжки, до грудей причепив ковальський міх та наспіх уткнув під череп дві лушпинки і назвав їх очима-лупалками. Був час, коли бригадир Зюньзя пишався тим, що його баба „як бариня“, але був час коли Зюньзя зазнав чимало халепи, поки не довів, що жінка його пролетарського походження, а „сало нагуляла за совєцьку владу“... Так чи сяк, а для розвідок бригадирша була невідходяща...

Мокрина все оглядала Гнаткову кімнату та виспівувала:

— Облиш ці дурниці, малахольним¹⁾ станеш.

З великою неохотою кинули грати в карти. Зюньзя познайомив своїх гостей.

— Порадочні, братуха, люди, не то, що ми з тобою, босяки. Оце—хазяїн, має свою механічну майстерню на вулиці Червоного Ковалю, громадянин Без, чоловік учений, не то що ми—малахаї. Був діяконом і булгалхтером. Та діяконом не вигодно: подають мало; пошився він у бухгалтерію—теж не вигодна спець: підраховуй чужі бариші... Ну, вченій людині наплювають на всяку кваліфікацію: взяв да й одчинив механічну майстерню: лудить самовари та лагодить примуси. Не він, правда, а ось цей гузнятник Крук... А це той самий Гнатко, що на скрипці грає, інтеліго удає, котрий мене та ось Халуяку навіть за злодіїв має, ха-ха-ха...

Хіхікав і Халуяко.

Про Харлама Халуяко складена приказка: „чий поїзд²⁾ не їде, а Хведорка в приданках“. На заводі було до сотні піяцьких гуртків і в кожному Харлам значився почесним членом. Харлам своєї ніколи не

¹⁾ Ідіотом, дурнем, божевільним. Авт.

²⁾ Весільний поїзд. Авт

ставив, пив чужу, але скрізь був бажаним. Харлам умів тішити товариство, завше пам'ятаючи, що він їде на чужому возі... Коли ж він це забував, його били, як б'ють мовчазну безвідмовну скотину: куди попало і чим попало. Били, а потім запевняли, що це трапилась прикра помилка. Халуяко не гнівався за помилку і вимагав „компенсацію“. Одержавши чарку — дві, він міг розказати, як його били, як він дзигого крутився під пудовими кулаками якогось гевала, і як врешті гевало гепнув через підставлену кочергу, побив дурною головою горшки, а його баба, насівши на нього, як на кнура, мережала його копистками і мішалками... Ха - ха - ха...

Слухаючи Харламові оповідання, товариство реготало до упаду і обов'язково якийсь гурток запрошував його до чарки:

— Заходь, старий, і до нас...

— Може й зайду, якщо вільний буду.

— Так у тебе багато діла?

— А багато: на сьогодні профзасідання, ха - ха - ха. Я, братки, як піп: без мене і воду не посвящать...

— Ну-ну, Харламе, скоріше примазуйся...

— Ні, товаришок, Халуяко не примазується, а його, як архерея, запрошують, ха - ха - ха...

Сміявся Халуяко, сміялась його лисяча постать, лисяче обличчя і наче сміх його смердів лисицею.

Такий був Харлам Халуяко.

З Зюньзею у Харлама велась старовинна дружба, розпочата років 30—40 назад, коли вони разом почали працювати у Джона Буля, а підчас революції постачали для заводу сіль, для обміну на хліб... Добре заробили. Непереможне захоплення картами злило їх до купи настільки, що вони вишукували загальні засоби до життя і для карт... На останньому ділі в цеху трапилась ота непередбачена зустріч з Гнатком... І коли Зюньзя бахвалівся, що він нічого в світі не боїться, то у Халуяки таке самопочуття, що він от-от попросить Гнатка, щоб той зняв з нього шкіру, тільки б мовчав...

Лисяче обличчя хіхикало, а лисячі очі зірко розглядали коваля... По тому, що Гнатко дивився на всіх прямо у вічі, Харлам зробив висновок і нутром чув, що Гнатко нікому про подію не сказав... Значить, хоче „змазки“ за мовчанку...

Без і Крук простягли свої руки до шелемехання: Без великодушно тільки-тільки торкнувся Гнаткової долоні, за те Крук важко, міцно, як для проби трухнув ковалеву руку...

За столом, уставленим різаними оселедцями з свіжою цибулею, ковбасами і навіть коробкою шпротів, сів на чільне місце Зюньзя, праворуч од нього гості, Халуяко примостився на обрубку сосни, до котрого рубали дрова. Гнаткові Зюньзя сердечно пропонував сісти між Безом і Круком, ало Гнатко, добре знаючи місцеву гостинність і звичай, притулився осторонь, край столу.

Мокрина Кіндратовна засвітила каганець. Бригадир оглянув гостей і мовив урочисто:

— Оголошую профзасідання одкритим. Господи благослови...

І класичним прийомом „під задок“ вибив пробку із першої пляшки. Почалось частвування.

Воронячою зграєю дівтора обсіла гостей поза спинами і крадькома, вигодивши момент, хапала з столу що попало. Бригадир з батьківською ніжністю поїв з недопитої чарки найменшу дитинку, а всіх других Мокрина зібрала на долівці і по черзі давала кожному „покоштувати“ горілки, „щоб міцніше спали“. Після частування з шматками хліба й оселедця дівтора осоловіло посідала на лавці, коло помийниці, і жадібно поїдала свою вечерю.

— А де це Володька? — запитав Без — ми бачили, як його били коло нашої майстерні.

— Били? — схопилась Мокрина.

— Та й добре.

— А щоб їм руки поодсихали, пресучим синам... Хто?

— Хто знає? Ми бачили, якийсь ракло¹⁾ схопив Володьку за шиворот і кинув об землю так, що у бідолахи аж телефонна трубка вискочила з кешені.

— Це я бив Володьку, — сказав Гнатко, догадуючись тепер, за чим його запрошено на вечерю. — Власне не бив, а подержав за комір.

— За віщо?

— Приставав на вулиці до якоїсь старої жінчини.

— Ну, і спасибі, що подержав, — сказав Зюньзя миролюбно, але непомітно штовхнув Крука в бік і підморгнув жінці. — І в кого воно таке вродилося?

— Еге, в кого воно таке вродилося? — підхопив Халуяко, — батько його перша персона на увесь ковальський цех, а воно... в телефоністи шиється, ха-ха-ха...

— Заткни пельку, Халуяка... Засідання продовжується.

Друга пробка скочила разом з фонтаном горілки прямо на дерев'яного голуба, — святого духа, привішеного на ниточці під богами, — підскочила і упала назад в розкубрену коробку шпротів. Крук підважив пробку бруднящим пальцем, викинув її геть і смачно обливав папець. Одержавши чарку, він хазяйновито промимрив у чорну сиву бороду:

— Дай же, боже, щоб діти скакали, а вороги мовчали.

Блискучий погляд Беза уперся в Гнаткове перенісся. Крук закінчив своє „слово“:

— А як не будуть мовчати, то ми люде прості: душа вон і кишки на бік.

— І шкуру на барабан, ха-ха-ха...

Додав Халуяко, заливаючись смішком. Для Гнатка стало ясно, що Без і Крук вже знають про його сутичку з Зюньзєю. І вони всі демонструють за цим столом свої сили. Але що об'єднує Зюньзю і Крука з Безом? Невже „українка“?

Зюньзя спостерігав Гнатка і бачив, що його на страх не візьмеш. Тому він зупинив розпочату в цей бік атаку Крука, Беза і Халуяко.

— Угамуйтеся, хлопці. Тільки но почалось засідання, а ви вже і про ворогів. Хай їм біс... Будьмо!..

Не доніс Зюньзя чарки до рота. В кімнату вихором наскочили ріжнотоманітні згуки: шипіння, пахання, бахкотіння. Стіни хати затру-

¹⁾ Ракло — типова лайка в Харкові. Авт.

сились, заплигало світло каганчика... А згуки раптом зникли, почулась на дворі гомінка. В кімнаті зрозуміли, що коло воріт зупинився автомобіль. Але хто, до кого і за чим...

Зюньзя зблід, чарка затанцювала в його руках і з одчаєм стукнулась об стіл. Без, Крук і Халуяко устромили погляди в порожню коробку шпротів і всіма фібрами ловили згуки знадвору. Ясно, що Гнатко виказав, і це з'явилась карна міліція за ними...

На порозі стояв Рябушкін, за ним Сашкин і Званцева. Зюньзю і компанію прохопила одна думка:

— Пропали, як руді миші...

— Добри - вечір! — привіталась Званцева, — де живе тов. Гнатко? Дзвінкий, бадьорий голос пострілом прорізав важке повітря. Мужчини схопились, Мокрина опинилась коло Званцевої.

— Гнатко? От Гнатко... Вечеряли, вибачте, милости просимо.

І Зюньзя обрив дар слова. Побачивши закручені вуса Рябушкина і Сашкина з портфелем, Зюньзя зрозумів, що на цей раз гості заскочили до його хати в іншій справі. З пліч упала гора і душа заграла почуттям волі... Червоний, як розпечена рейка, бригадир кинувся запрошувати гостей до столу.

Але Сашкин зупинив його люб'язність.

— Не до тебе приїхали. За Гнатком. Ну, Гнатко, повертайся.

— Я готовий. Візьму скрипку та ноти...

— Захопіть „Марш Ковалів“, — сказала Званцева.

Гнатко і Званцева вийшли. Несподівана честь трусила ноги бригадирові, на червоно-сірому носі грала веселка перемінного настрою.

— А ти, Зюньзя, піячиш?

Сашкин гидливо огляув стіл з шматками і порожньою пляшкою. Рябушкін прищурився на Беа і Крука, свиснув і подався за Гнатком і Званцевою. Халуяко негайно шмигнув до дверей. Зюньзя лепетав улесливо:

— Яке тут піяцтво, тов. Сашкин, по трудах пролетарських випили по чарці для апетиту... Сидимо та балакаємо про „українку“.

— Збирайся но до клубу, — тоном наказу сказав Сашкин, не звертаючи уваги на його слова.

— І я піду! — вигукнула Мокрина.

— Там тебе не бачили.

— Обов'язково. Збирайся, мамаша...

Сашкин строго глянув на Зюньзю, Мокрина зашарилась від задоволення, Зюньзя поспішив згодитись.

— Гайда, братва, — почулось знадвору — не личить порядним людям запізнюватись... Запихкотів авто. Схлипнула у сні дитина.

Електричний ліхтар яскраво освітлював нижню частину вивіски над клубом „імени Степана Халтурина“. Вгорі, навколо тополі, збилась темрява, а внизу, перед хвірткою клубу, ще чорнішою стіною впиралась заводська молодь. Старі давно пройшли, а молоді запізнались і йшли напором. Галасувала Маруська біля воріт. Проскочивши вхідний контроль, молодняк розсипався по різних кутках клубу.

Сьогодні в клубі два місця були загачені людською масою: буфет та концерт-зал.

Рябушкин тинявся по клубу. Не знайшовши нічого для себе цікавого, він сів на задній лавці, поруч з сезонним робітником в личаках, з руденською борідкою і настороженими очима селянина. Це був Кузьомкин.

— За чим прийшов, папаша?

— Ми-то? На народ глянуть в клубі. Тут другу категорію мають люди: підчепурились, пани та й годі. Справді, сіра мужва, тільки в піджаках та черевиках, а голова брат не мужицька, як на мою думку...

Кузьомкин хотів не ударити лицем в грязь перед настоящим робітником, але дзвінок перервав його мову. Заля поволі ушухля, за столом на авансцені з'явився Сашкин та декілька членів правління клубу. Сашкин сухо-діловито перерахував усі злочинства, які занотувала людська пам'ять з часів „Джона Буля“ до останніх пролетарських днів.

— Нарешті трапилось нечуване, — голос Сашкина набирав сили і потріскував, як тріскає мокре вугілля, що починає розгорятися, — із заводу украдено віялку „українку“ найновішої конструкції. Злочини кинули виклик всьому „Червоному Вулканові“. Ми цей виклик приймаємо. Віялку розшукаємо і злочини понесуть сувору кару. Але, товариші, час знищити в нашій пролетарській сім'ї хатне злочинство, як ганебну спадщину буржуазного ладу. А знищити його можна тільки спільними силами... На мою думку, хто не бореться з злочинством, той сам злочин...

Із середини зала почулись протести проти такого узагальнення. За спиною у Рябушкина бубонів Зюньзя, тягло духом цибулі і горільчаного перегару. Рябушкин обернувся назад: перед ним, віч-на-віч, сидів Зюньзя з жінкою, Без і Крук.

— Малина! — подумав Рябушкин і кинув: не завважайте слухати. Сашкин похмуро казав далі:

— Від хатнього злочинця не убережешся, а хто у нас злочин, хто чесна людина, ніяк не розбереш...

Перший свист почувся з середини зала. Він ляснув, як ляскає перший ляпас. За свистом буруном схопився зал і счинився хаос, обурення: зал загув осиним гніздом, в котре якийсь дурень ткнув ціпком... Кругом гупали, стукали, свистіли. Нарешті гору взяли однойменні вигуки:

— Геть!

Сашкин демонстративно, погордливо тримав рукою портфель і намагався глянути в обличчя юрби, аби запримітити хоч одного „горлатого“, але зал кипів, як смола в пекельних казанах: важко і грізно, не обіцяючи пощади тому, хто всуне палець в його клекочущу середину...

Рятуючи становище, Званцева заступила Сашкина. Переміна персонажів змінила настрої зала: як олія заспокоює бурхливі хвилі океану, так секретарша вплинула на хаотичний зал: гомін поволі вшух, почулись привітні, правда, ріденькі аплодисменти. Званцева вичекала повного заспокоєння зала і з жартовливою нотою в голосі почала:

— Товариші, після тої зустрічі, яку мав попередній доповідач, мені моторошно і язика повернути...

— Крути та не перекручуй.

— Мое слово, шановне товариство, буде про поведінку в новій пролетарській громаді. Ми скинули з себе зовнішній гніт минулого, але ніяк не спроможемося скинути і внутрішній. Є приказка: пошкреби руського — знайдеш татарина. Я не буду гадати, кого можна знайти в кожному із нас, коли добре шкрябнути...

Зал задоволено гукнув:

— Хазяйчиків! — Шкурників! — Джоня Буля! — Сволоту! — Непманів! — Бюрократів! — Хамів! — Злодіїв!... — Сашкина, ха-ха-ха...

Вигуки знов перейшли в гнівне палке обурення, наче всіх цих людей назвали всіма отими образливими словами... Ярий протест летів з кожного кутка залу. Званцева не говорила, а сперечалась то з одним, то з другим голосом із юрби, — при цьому зал став за прокурора, а Званцева за оборонця масової гідності.

— Кажуть, що старий буржуазний бог, до свого скорочення прощав за одного праведника ціле грішне місто, а ви цілком не визнаєте праведників, а за одного злодія готові втопити в ложці води всю громаду, а перш за все мене, грішну. Змилуйтесь, люди добрі.

Блискучі білі зуби дражливо поблискували, вишневі вуста посилали веселий посміх на кучеряві й лисі голови. Зал теж посміхався, але, хмураючи брови, висловлював присуд:

— Геть злодіїв! — Ганьба! — Або ми всі злодії, або про злодійство не буде розмови в пролетарській сім'ї! — Геть злодіїв... — Виведемо злодійство, як заразу...

Зюньзя смикав за полу Беза, підморгував до нього:

— Виведеш злодійство, як рак на горі свисне, -хо-хо-хо.

— А ходімо краще до буфету.

Без зневажливо оглядав юрбу. Рябушкин знов оглянувся на сусідів, але на цей раз його погляд упав на нові обличчя: у проході дверей стояв Володька Зюньзя з Маруською:

— Антракт п'ять хвилин!

Коло буфету було „світопредставління“: ляскали пробки, гриміли тарілки, дзенькали шклянки. Люди лаялись за чергу, штовхались, а заповучивши, чого бажалося, похапливо їли, пили і, нарешті запаливши цигарки, пускали дим сусідам під ніс і спльовували куди попало.

Маруська частувала Володьку, але була економна. Володька — картуз набакир, руки заголені до ліктя, груди розхристані, одно око виглядає із-за гриви, — чвиркав слиною крізь зуби.

— Пирожного, Володю?

— Буза! — плюнув Володька.

— Вибирай, чого бажаєш.

— На карбованець вибереш! Ех ти, зараза, троячки не могла здобути... Товариш буфетчик: порцію венігрету і пляшку пива, а мамзельці „Наполеона“.

В дальньому кутку за столиком завком пив пиво і жував бутерброд. Коло нього, ввічливо вигнувшись, щоб добре чути, що каже начальство, стояв Кузьомкин. Сашкин був задоволений з свого виступу і тепер хотів перевірити на цій дитині степів вражіння своєї доповіді.

— Ти мене добре зрозумів?

— А то як же: мовляв, не лекції до вас промовляти, а по морді вас бити. Дуже добре зрозумів...

Ще до третього дзвінка зал був переповнений. Кузьомкину на цей раз пощастило сісти на ослоні і він вліз на драбинку, яка стояла в куточку. Тут було душно, як в парні, зате весь зал перед очима і кожне слово чути, як з гучномовця підчас трансляції. А на ослоні розсівся бригадир ковальського цеха з жінкою. Наче сварились.

— Даремно прийшли, стара. Дурне патякання у Сашкина, а ще дурніше у тієї зубастої красулі. Краще б дома — самоварчик та по чарці.

— Твое не пропаде, а я маю повну утіху.

— Бабам аби тягатися...

— Ой, господи, коли ж я тягалась, тринадцятеро вилупивши...

— Ну-у, завела... Ще послухаємо Гнатка, що він утне, та й підемо додому.

— Встигнеш насьорбатись.

— А може в мене діло є.

— Яке це діло посеред ночі?

Кузьомкин перестав слухати Зюньзю, бо до роялю сіла акомпаньюторка. За нею, похмуро ступаючи, очі в землю, вийшов Гнатко. Скрипка з смиком в його руках здавались дитячими іграшками. Контраст між людиною і машинами, з котрими вона мала орудувати, був такий видкий, що по залі пробіг глузливий смішок... Зюньзя загиготав на все горло... Але на цей сміх зал обурено гупнув каблуками об підлогу, вимагаючи тиші. Гнатко глянув прямо в середину зала, наче впевнявся, чи все на своєму місці. Упевнившись у цьому, він поклав кудлату голову на деку скрипки і підняв смик. Акомпаньюторка обернулась до зала.

— Пісня про безробітного чорта і коваля.

Старий безробітний чорт продавав на базарі скрипку. Стояв лютий мороз, а на чортові тільки й одягу, що сюртук на плечах та котелок на голові, а на ногах — личак та шкарбан. Синькою взявся чорт, сів на кам'яний стовбець і хукає в руки.

Проходив базаром коваль. Бачить, чорт замерзає: хвіст от-от примерзне до бруку, а роги инеем взялися. Коваль до чорта:

— Діду, чого це ви засиділись: солов'їв слухаєте?

— Еге, тих солов'їв, що в моєму череві співають... Купи от скрипку.

Чорт витяг спід поли скрипку... Коваль показав чортові свої чорно-масні руки, мовляв, не з скрипки їмо хліб. Чорт устав і постукав коваля тремтячим червонем пальцем по лівій грудині. Спитав:

— І тут чорно-масно?

— О, ні, — сказав коваль, — серце моє чисте, але повне гніву і скорботи.

— Тоді бери скрипку... А плата — що даси... Я волів би шматок хліба.

— А хто ви такі?

— Я професор музики, прозиваюсь Річчі... Скрипка моя — єдина в світі, на котрій грав славетній музикант, доктор Сорбонни, Іоанн де Муррис, а мені вона дісталась, як родова спадщина од мого пращура

— Горді люди, — подумав Кузьомкин, — особливо Сашкин... Стільки він прохав його, щоб дозволив ночувати на заводському дворі під навісом, коло ливарного цеха, — не дозволив. І доводиться ночувати під мостом, бо сезонникові кожна копійка за карбованця іде. Оце й зараз: прямо з клубу та під міст...

Зал ревів, стукав, гунав.

— Bis!... Bis!... Bis!...

Акомпаньйторка стерла хусточкою піт з лоба і глянула на Гнатка: що грати? Гнатко рішуче кивнув головою. Акомпаньйторка обернулася до зала:

— Марш ковалів.

Гнатко додав:

— Ще не готовий.

— Давай і не готовий.

Із нетрів рояля вилетіли підземні згуки, як далекий могутній грім. Зал одразу ущух. Тоді смик упав на струни...

Сонце грає на верховинах димарів. Гудок. В ворота заводу чорними хвилями вікає людський потік. По цехах розбігається, лаштується до роботи: майстрі коло станків, електрика, пар і вугіль одягли спец-одяг. Знов гудок. Стукнули — гупнули парові молоти, загули, зашипіли тисячі коліс, неупинно побігли приводні ремені, паси, трансмісії, маховики, зацокотіли підшипники.

На ковадлах дзенькнуло, на ковадлах бренькнуло: дратує коваль молотобойців: раз-два-три... Гуп-гуп-гуп... кують ковалі серпи, кують молоти й багнети, раз-два-три. Кують щастя майбутнього, щастя інтернаціональної сім'ї, раз-два-три...

А в тих ковалів чисте серце і ясний зір, як схід соняшний, як спів пташки в росяний ранок, коли важкі каплі падають з дерева на землю: раз-два-три.

Та не у всіх ковалів чисте серце, не у всіх ясний зір, а від того зле кується вселюдське щастя: шкутильгає робота і чорні сили стримують розмах руки молотобойців, зневірливо падають молоти: раз-два-три...

Кують ковалі: раз-два-три.

Вечірнє сонце грає на верховинах димарів і гукає до станків: кінчайте роботу, соколи, кінчайте скоріше, враз: раз-два-три.

Маленькою ніжкою акомпаньйторка одбивала такт: раз-два-три... Механично тисячі ніг застукали за нею: раз-два-три. Рояль контрабасами важко топтав землю, а скрипка несла за собою весь зал. Першими не вдержались від спокуси піонери і фабзайці: вихорем знялись дзвінкі голоси і приєднались до скрипки:

... Раз - два - три!
Ми — більшовики,
Ми фашистів не боїмся,
Підем на штики...
Раз - два - три.

Скрипка говорила: кінчайте роботу, соколи... наче шпигнула цією ласкою в серце. Кров прилинула до грудей, запалився зір, і спершу несміло, а де далі на повні груди хтось почав: „Повстаньте гнані і го-

лодні“... Зал схопився з стільців, як шквал із морської пучини, і на повні груди заспівав. Могутній спів укрит „Марш ковалів“ і злився з його акордами.

Гнатко вже не грав, а дивився в зал і бачив божевільно-надхнені очі, бліді спітнілі обличчя, що набули вищого душевного піднесення... Це його „Марш ковалів“ підніс душу юрби на недосяжну височінь Інтернаціоналу... І коли за співом ревнуло несамовите „bis“, слава Гнаткові! — коваль кинувся геть: його душа була переповнена передчуттям перемоги, він знайшов спосіб перестроювати людське серце на вищий лад. Упевнений голос твердив йому на вухо:

— Перемога вже стукає в твої двері...

А екстаз зала спадав. Раптом почулась завзята імпровізація підхоплена стуком, грюком, свистом...

А де ж наша віялка,
А де і ковші. —
Раз - два - три.
Віялка та ковші
По базару пішли —
Раз - два - три.
А хто вкрав,
Хто не вкрав,
Дуже не журися,
Для спокою душі
В кооператив запишися —
Раз - два - три, ха - ха - ха...

Жарт набував хмурого виразу і зловісної сили. Гнівно, обурено скокнули поодинокі вигуки, повні люті та гніву.

— Смерть злодіям!... Геть злодіїв:

Перекивлені обличчя злісно оглядались, а важкі кулаки там-тут здійсмались угору, робили юрбу страшною, як страшна сліпа руйнуюча стихія...

Зюньзя захолов, дивлячись на гнів зала. Доводилося йому бачити тисячоголове обличчя юрби, але тепер воно викликало у нього смертельний жах. Скажи зараз Гнатко, що Зюньзя — злодій, юрба розірве його на шматки. А що вона на це здатна в хвилину божевільного захоплення чи гніву, він знає із практики минулих революційних років...

Упевнившись, що на нього ніхто не звертає уваги, Зюньзя надів шапку і взяв жінку за руку. Мокрина нервово трусилась. Баба не знала всіх таємниць свого добробуту і вічної чарки, але догадувалась. Тепер, при натяках на злодійство і „українку“, побачивши білого, як крейду, свого чоловіка, — вона зрозуміла значіння останньої випивки з Безом, Круком і Гнатком...

Мокрина потягла чоловіка з клубу. Зюньзя перший раз за своє життя слухняно тупав за бабою і тільки вийшовши з юрби, що розтікалась по темних вулицях, вільно і радісно зідхнув. Вилаявся на всю губу:

— Будь ти проклят з своїм маршем!

Старий бригадир відчував, що велика вага спустилась йому на плечі і зробила його природне ковадло кволим і нікчемним, а страх звірячий трусить йому жижки...

В сніданок, коло харчових скриньок, коли ковалі витягали з кошків і торбинок хліб, сало, хтось із товаришів звернув увагу, що бригадир не прийшов на роботу, а його зам, Халуяко, стоїть біля Гнаткового горна.

— Чого це Халуяко липне до Гнатка? Щось не спроста.

— Халуяко хоче примазатись і до скрипки, ха-ха-ха!

— А Зюньзя аж занедужав від марша ковалів...

— Це він, козак, сумує за україною, го-го-го...

— А ну хлопці, послухаймо, про віщо Халуяко теревенить.

Ковалі з шматками хліба в руках лукаво-тихо обступили Гнаткове горно. Халуяко, не бачучи обходу, улесливо казав:

— Приходь, голубчику, приходь, будемо ждати хоч до третіх півнів. Так зворушив ти мене своєю музикою, що й місця собі не нахожу. А Василь прямо занедужав. Каже, забрав у мене Гнатко моє робоче-селянське серце... Отже і порішили ми віншувати тебе по сусідськи. Ну, сам знаєш, Василь готується до профдокладу, хе-хе-хе...

Лиса голова зама, в чорних вугляних краплинах та блідо-червоних лишаях, була в поту, наче він що-йно викував добру рейку; очі ж тускло запобігливо, але недовірливо поблискували, як засмальцована мазутна бляшанка, і вся постать замова, суха, ехидна, в'юнка, нагадувала стару лисицю в капкані...

— Так приходь же.

— Не обіцяю.

Вмішались у розмову ковалі:

— Та йди, Гнатко, коли люди добрі просять: нечуване діло: Халуяко на чарку кличе...

— Їй-бо, здох вовк у лісі, ха-ха-ха!...

Халуяко обернувся, гнівно зблід, як людина, яку підслухали. Червоні лишай вкрили всю лисину, а за комір чорної засмальцованої косоворотки скотились по репаній шиї краплини завугленого поту. Електрична лямпочка крапкою світилась на лисині зама... Халуяко був жалюгідний.

Товариство, яке зібралось було поскалити зуби, не розуміючи, що саме дало Гнаткові суворий вигляд інспектора, а на хватного зама наділо таку явну смирительну сорочку—одійшло вбік, відчуючи, що тут не до жартів. Один молотобоець простяг Гнаткові шматок хліба з салом:

— Живись, Гнатко, щоб міцніший був Марш ковалів.

Гнатко механічно взяв хліб, також механічно поклав його на ковадло і подався воду пити, його мучила жага фізична і духовна; йому здавалось, що Марш ковалів визрів остаточно і чекає негайної виковки і загартовки...

Прогнув гудок до роботи і прогнув після роботи. Гнатко негайно покинув завод і, пам'ятаючи запросини Халуяко, подався навмання подалі з міста.

Ще ніч, ще дві і можна буде поставити останню крапку на великій партитурі... Марш ковалів визрів у душі ковалевій і втілювався

на папері. Він спромігся вкласти в ноти весь буйний духовний зріст людського масиву, а насамперед його верховини, робітництва, з його пекельно-напруженою боротьбою. Спромігся, бо цей марш примусив заговорити у Халуяко совість людини і страх скотини. Під згуки його марша, як під згуки Інтернаціонала радісно тремтить тисячна юрба, очі їй наливаються надхненням завзяттям, і вона обертається в грізний меч історії, який має очистити людську пшеницю від куколю.

В творчій задумі Гнатко йшов поза містом. Сонце заходило, коли він звернув увагу, що попав на далеку околицю до залізничного мосту. Звідси відкривалась панорама на місто. Височенні фабричні й заводські димарі, як вартові лицарі, оточили місто зо всіх боків і декотрі пихкали в небо чорним димом. Скрізь, куди не повернись, із вечірнього туману, що піднявся над міськими ярами, виступали чорними машинами нові будови. Високі щогли й антени радіо. Виразно було видно, як старе місто з його пригнобленими хатками та замурами будинками, уступило місце новому будівничому іншого розмаху й гатунку... Напружено різала небесний простір авіоескадра. Сонце блискало на хвостах майбутніх мандрівників у між-планетні простори...

Вітер тихо заколихував дозрілі жита, а край дороги розкинувся циганський табір...

— Братішка, дай покурить... Малахольний, дай покурить...

Із придорожньої канапи встала жіноча постать. Гнатко зупинився і поліз до кешені. Жінчина зажевілась від несподіваної чемности і повна надій, підбігла до коваля. Гнатко мовчки дав закурить. Жінчина з насолодою затяглась декільки разів підряд... Несміло запропонувала:

— Ходім... під місток...

Ряба, з вицвітлими блакитно-скляними очима, слинява, в брудношій спідниці і полинялій червоній косинці, проститутка, була ще й опухла як з голодухи: жовті м'ясисті щоки і підборіддя одвисли, як черево поросної свині. Було гидко на неї дивитись. Дух тління й руїни, переплетений горільчаним смородом, труїв повітря.

Гнатко, зціпивши зуби, майже побіг від жінчини, а вона ображено скривила губи на ядовиту лайку, але роцот взяв гору: проститутка миролюбно гукнула вслід:

— Малахольний! Приходь завтра. Гукай Катьку...

Слова жінчини, як важке груддя, били Гнатка в спину. Вдаривши, проникали в серце нестерпним електричним током, а з серця блискавкою опалляли мозок... В блискавицях зроджувались нові згуки дикого дисонансу, шаленої какофонії. В нетрах свідомости чувся глузливий згук-голос:

— Ех, ти, тютя. Марш ковалів, ха-ха-ха... Одна бризка ядовитої слини з рота Катьки загасить все полум'я твого дурного маршу... Глянь - но на цих людей, твоїх братів... Чи вони чортові брати?..

Гнаткові назустріч від міста тяглись до мосту так звані декласовані типажі обох полів, з чередою безпритульних. Один видерся з юрби, звернувся до Гнатка:

— Товариш Гнатко, і ви до нашого гуртка?

Це був простосердечний Кузьомкин. Він зрадів від зустрічі.

— Добрий вечір, товаришу Гнатко.

— А ви чого тут?

— Ночувать прийшов. Прохав Сашкина, щоб дозволив під навісом, так не помагається... Ну, а тут, як на дачі...

Мовчки постояли... Мовчки розійшлись.

— Так що ж далі, товаришу?

Це запитував згук-голос із нетрів свідомості... Але коваль швидко прямував до міста... Какофонія ревіла в його вушах буйним водоспадом, трощила і заносила гармонію маршу в якісь багна і провалля... В цій шаленій боротьбі розпачливими криками гинущих вставало обличчя Ніночки Халуяко та учительки 18 школи...

Жага фізична мучила коваля. Гнітючі вражіння душили його... Простуючи вулицею, він раптом здригнувся від радості: він бачив на перепутті пивницю, переповнену робітниками. І увійшов туди, як додому...

За маленькими столиками купами сиділи робітники в кепках, картузах. На кожному столі стояли „батареї“ порожніх і повних пляшок, недоїдки тарані, ковбаси і хліба. Традиційні кошики захляло валялись біля ніг: це значило, що їхні хазяї попали до пивниці прямо з роботи і тут за одним заходом і обідали і вечеряли. В накуреному задушному помешканні не було ні одного здорового свіжого атома повітря, а десятків зо два цигарок уперто пускали свій дим до тьманої електричної лампи...

Лиса одутловата постать у хвартусі постачала на столи пиво, за стойкою сонно зганяло мух з раків дебеле огидного вида бабило. Сліпий гармоніста награвав „вальси“. Робітники завзято підспівували, пересипаючи спів суперечками-розмовами та буйними вигуками.

Проквоткнувши першу шклянку пива, Гнатко відчув, що йому одлягло від серця. В голові прояснилось, какофонія свідомості почала формуватись у певну систему... Смердючий дух махорки цілюще лоскотав ніздрі. Це так нагадує цех, коли по ньому синім туманом потягнеться гострий струмок міцної махорки. До повної ілюзії бракує тонкого порошу вугілля, від котрого іноді так смачно чхнеться...

Гнаткова уява перекинулась на завод, цех, містком... Блакитний зір, веселий посміх Званцевої, ніс з сидельцем голови завкома, ковалоподібний Зюньзя і лисиця—Халуяко з запрошенням на вечірне „профзасідання“...

Гнатко, поглядаючи на товариство в хмарах махорочного диму і смороду, відчував до них тепле приятне ніжне почуття: це була його стихія, в котру він вірив, як у кам'яну гору. І тепер, коли він хоче виявити її в звуках, а какофонія громадського життя вирвала у нього рівновагу, — тепер вона для нього з'явилась цілющою водою...

Майже заспокоєний Гнатко покинув пивницю. Але додому йти ще рано: там його чекають Зюньзя з Халуяко, як новоявлені прихильники музики...

Гнатко весело засміявся своїм думкам і пішов шукати 18 музшколу.

Аби потрапити до школи, треба було спуститись в підвал, пройти якийсь тоннель і нарешті в північній нагледіти тоненьку смугу світла, яка

виходила із-за причинених дверей. Тонель гув, як добрий резонатор, мелодійним танком. Коваль тихо відчинив двері.

Досить велика кімната освітлювалась електричною люстрою. Спиною до дверей за клавесином сиділа сухенька учителька. По залу широким колом танцювали діти — підлітки і малеча. Дівчатка — в московських „сарафанах“, хлопчики — в традиційних піонерських костюмчиках. Вподовж стін, на стільцях і лавах, примостились, видно, батьки дітей і з задоволенням спостерігали тихий гарний величний танок. Згуки клавесина морською хвилею гойдали дитяче коло танцюристів.

Раптом танцюючий журавель розірвався: то Ніночка Халуяко підбігла до знайомого дяді і радісно простягла йому руку. Діти обступили коваля, схопилась від клавесину і вчителька.

— Так рада, так щаслива вас бачити... Прошу сідати... Як вам до вподоби танок моїх вихованців.

— Чудово. Але що це за танок і чия музика?

— Це старовинні слов'янські танки, а музика Дворжака: музика і танок весінніми вінками вплітаються на дитячих голівках. Гляньте на дітвору і на їхніх батьків: висока естетична утіха просвітлила обличчя і таємною насолодою тихо жевріє в очах...

— І я прийшов до вас... учитися.

— Щаслива це чути, але... Ви в кого раніше вчилися?

— Моїм учителем був покійний професор Річчі.

— Річчі?! Славетний Річчі, що віддав якомусь робітникові свою безцінну скрипку і свої партитури?!

— Так, цей самий Річчі, а я — той самий робітник...

— В такому разі, я вас нічого не навчу. Я вже дещо чула про ваш „Марш ковалів“ і чекала вас з нетерплячкою. Гадаю, що тільки мій клавесин стане вам у пригоді.

Діти і дорослі з певною зацікавленістю слухали розмову учительки і суворого гостя. В очах старих іскрився лукавий вогник і грала на губах задоволена посмішка — „знай наших“.

Учителька усадила гостя коло клавесина.

— Збиралась до вас дзвонити, та телефонну трубку зрізано...

Несподівано вскочивши до свідомости, зрізана телефонна трубка намагалась скаламутити психичну рівновагу коваля, але не спромоглась його опанувати, як це зробили інші явища коло мосту. Гнатко на момент скривився, як від пекучої образи, та зараз же осміхнувся, оглядаючи зал:

— Хороше тут у вас: із підвала зроблено квітник нової культури.

Учителька радісно зажеврілась:

— Дякую красно за слово ласкаве... Що ж вам заграти на моїй бандурі.

Дітвора вмішалась:

— Грайте Дворжака, а ми ще потанцюємо.

— Угамуйтеся, діти, та посійдайте гарненько, а я заграю сонату Гайдна „Створення світу“. Ні. Згадала: „Лондонську симфонію“. В них я убачаю лейт-мотиви музики майбутнього. Мені здається, вони дадуть вам творчий тонус...

Тихо розсілись діти. Органом загув клавесин.

Густий молочний туман ліг на острови та море. Привидами сунуть

з морських просторів кораблі і пристають до землі. Та це не кораблі, а гігантські павуки, які несуть у собі кров далеких країв на поживу Лондону — цареві морів і земель, на котрих не заходить сонце.

Жадібно глитає павук-город поживу з павуків-кораблів і ніколи не насититься... Нові кораблі-павуки привидами відходять від острова і зникають у морських просторах за здобиччю. А навкруги Лондона, коли падає молочний туман, танцюють пекельний танок мерці кольорових країн... Разом з ними танцюють скелети білих рабів, які виходять із нетрів павука-города. І навіть, в молочних просторах-туманах, де досить місця по суходолу і над морями, білі привиди не бажають єднатися з кольоровими... Зчиняється бійка скелетів. А молочний густий туман вкриває, все вкриває непроглядною мрякою город-павук і шалену бійку скелетів...

Велична напів-органна музика, повна велетенського розмаху та міси, морськими хвилями гойдала слухачів. Містичний жах охопив дітей і дорослих. Гнатко відчував, що йому на свідомість упали холодні краплини слизького туману... І, — кумедна річ, — давлять його за горло, як цупкі жажливі пазури морського спрута.

Справді, учителька має рацію: „Лондонські симфонії“ збудили в його творчій уяві нову композицію для „Марша ковалів“, його ковалі будуть і ковалями „Червоного Вулкана“, які кують серпи, молоти та багнети, і каменярами, що киркують оті острови з павуком-містом... Його марш має бути внуком „Лондонських симфоній“...

Учителька перестала грати. Всі сиділи мовчки. Вона сказала Гнаткові:

— В ті часи це звалось симфонією що до форми, а на наші часи це какофонія що до змісту... Де той, хто зможе із цієї какофонії минулого утворити симфонію будучини?..

Тихо — торжественно розійшлись.

Гнатко ніс на руках Ніночку. Стомлене дівча схилило голову до ковалевого плеча і безтурботно куняло. Заглянувши у вікно до Халуяки, Гнатко побачив за столом над газетою стару жінчину в окулярах. Вона читала водячи пальцем по рядках.

— Мама не спить, на мене жде.

Гнатко по батьківському поцілував дівчинку. Навернувся був додому, але в Зюньзі горіло світло, повернувся назад і довго ще блукав по темних вулицях. Горда думка про перемогу захоплювала його дух:

— Перемога вже стукає в твої двері.

10

У Зюньзі світилося. Монотонно гугонів Халуяко:

— Кравця Микиту з фабрики Рози Люксембург, знаєте. Хоч він і гузнятина і свинякувате з себе, а людина солідна, навіть у профсоюзі значиться, — такий людині можна дати віри. До речі, була з ним така кумедія: звісно, кравець — сидить, копа голочкою, а голочка і залізла йому в палець. Сім год по тілу ходила і вийшла в ту саму дірочку.

— Отаке було із моєю матіррю.

— Не заважай, стара... Що ж брехав кравець?

— Де там брехав. Його слова вірніші за святе письмо. Так він на власні очі бачив на базарю ¹⁾ Гнатка з чортом. Чорт подарував йому скрипку і навчив грати...

— Це до правди йде. Пригадуєш, старий, у Гнатка років зо два товкся лисий дідок. Справжній чорт: очі завше горять, палахкотять, а як заграє було на скрипці, то жаром спину обсипає. Це він проклятий і навчив нашого інтеліго...

Зюньзя сидів край стола, схиливши голову на обидві руки. Халуяко ходив із кутка в куток. Без і Крук мовчки смоктали хвости оселедців. Мокрина тайкома ловила бліх і перетирала пійманих у пучках...

— В чортів я не вірю,— підняв голову Зюньзя.

Без одкинув обсмоктаний хвіст.

— Неправильно висловлюєтесь, шановний Василю. У цьому ділі без чорта не обійшлося.

— Кажи ділом, анахтемська душа. Не крути. А як його нам бути?

Зюньзя налив півшклянки горілки і злісно проковтнув течиво.

— Після концерту я не знаю покою. Скрипнуть двері, а мені здається, що це він починає грати: витягати з мене кишки і кліщами тягти за язик, а на язиці лежить... українка. От в чім чортяча його сила.

— Моя порада така: як скоріше продати українку. Тоді всі страхи пройнуть...

— Які страхи?! Ось з Халуякою тридцять років укупі працюємо і були такі діла ой-ой-ой. Поїзда соли продавали, а не якусь погану українку. Хоч би тобі оком моргнув, коли на загальних зборах 500 — 600 душ кричить: „А де сіль?“— Шукайте...

— Правда, правда,— піддержав Халуяко.

— Василь не знає страху.

— То звідкіля ж він узявся?

— Взявся він давненько,— Зюньзя знов хильнув чарку питва,— одного разу прийшов я додому за північ. Сім'я спить. На дворі хурде-лиця, вітер скиглить, на долівці діти харчать, по кутках миши шкребуть. Од печі до дверей вітрюка сновига. Холодно. Випив води із цеберки, зняв чоботи, чую: щось стогне, плаче, скавучить. Подумав, що це Мокрина— вона важкою ходила. Ні, жінка сопе коло дітей. Так це,— думаю собі, Тригуб, сусід, жінку лупцює... Ні. А воно стогне і плаче, і благає і галасує. Десь із під землі, із самісінького пекла видирались чорними тарганами звуки... От тоді вперше за життя стало мені страшно і моторошно. Затрусився я, взяло мене за серце та як крутне, та як сіпне, а голос дзвінкий, що криця, ріже мене в вухо: — „Пресучий ти сину! В хаті холодно, хоч собак ганяй, шматка хліба нема, а ти, негідник, до третіх півнів у шинках з злодіями п'ячиш“...

— Це поганее діло,— мовив Без,— его у тебе заговорила дрібно-буржуазна совість... Може пропасти все діло.

Крук з призи́рством оглядав цю компанію:

— Як послухати вас,— сказав він, випиваючи пивну шклянку горілки,— то прямо хоч галасвіта біжи. Чорт його бери з його скрипкою: побить скрипку, а йому—душа вон і кишки на бік.

¹⁾ Типова харківська вимова з закінченням на р ю базарю, озварю, і т. ин.

Крукове минуле було таке ж темне, волохате й неохайне як і вся його постать. Він стояв на останньому щаблі соціальної драбини: був гицелем, асенізатором, острожником.

Однаково ненавидів бідних і багатих, готовий кожну хвилину на всяке діло: копати могилу для покійника, чи випустити кишки живому. Таких людей в українській столиці дражнять образливою назвою ракло. Що значить це слово, коли й звідки взялось, невідомо, зате добре відомо, що справжній ракло є та особа, яка завше має за халявою ніж, котрим за одним махом перерізується горло до хребетного стовба...

Крука і Беза, як і Беза з Зюньзєю, звязували деякі діла давньої давнини і часів революційних.

Гострі Крукові очі похмуро, по острожному, виблискували, а волохатий кулак барабанив по столу. Повний ненависти до цих боягузів, що запросили його наче на чарку, а самі затівають чорт знає що, Крук гнівно сказав:

— Ну вас к чортячій матері з вашою чаркою, я й без чарки сам все зроблю.

— Не хвались, хвалько. А ми ж чого це до третіх півнів сидимо. Його, ірода, ждемо. Треба здихатись ворога.

— Так би і казали, а то, гади, навздогадки грають.

Не бажаючи звертати увагу сусідів, Гнатко тихо одімкнув двері своєї кімнати. Легенько цокнув замок.

— Нарешті таки діждались.

Це з Марусиного горища сказав Володька і збіг до Гнатка. На його голос із хати вийшли Халуяко, Зюньзя і Мокрина. Потягли до хати. Стіл вкрився новою закускою і новими пляшками.

— Я горжусь тобою, Гнатко, а по батьощі, вибачай, не знаю. Мого цеха коваль, а такої науки дійшов, загнав і Сашкина і Званцеву і всю иншу шантрапу. За твое здоров'я...

Настрій піднявся. Пили остервеніло. Чим більше пили тим гостріші робились обличчя. Гнатко не цурався чарки, бо добре бачив, як хижо оглядає його Крук і як перемигуються Володька з Безом... Він рішив битися зо всією зграєю і, намічаючи головну атаку, прицілювався, як краще ударити Крука, щоб одразу вивести його із строю.

Мокрина, як то говорить, розперезалась... П'яно-розпарена діжа тупала по долівці, нарешті, звернувшись до чоловіка заспівала йому через стіл: „Василю, Василю, якби ти не бився, то я б стала раком, а ти подивився“.

Зюньзя вислухав пісню і ляпнув жінку по щоці. Баба гепнула на землю і заверещала. Вскочила на ноги і злісно почала трошити посуд на столі... Верещала:

— К чортовій матері злодій, босяків...

Гнатко встав. Крук не поворухнувся.

— Е, стій!— вигукнув Володька: за що ти мене бив?

— А-а-а!— заверещала Мокрина,— за віщо ти бив мою дитину, хулігант, інтеліго прокляте...

До Гнатка кинулись усі: Володька, Без, Зюньзя, ззаду розмахував руками Халуяко, передаючи Зюньзі „фомку“... Крук не поворухнувся але не спускав хижого погляду з Гнатка. Зюньзя ревів:

— Бий його! Бий скрипку!... Трощіть чортяче гніздо...

Загроза скрипці примусила Гнатка змінити тактику — треба було спасти скрипку, а не битись... Із-за столу над головою Гнатка фукнула важка пляшка пива і, розбившись на скалки, пирснула в вічі його ворогам склом і пивом... Миттю Гнатко вскочив у свою кімнату, схопив футляр з скрипкою і кинувся через вікно на двір. В темряві, по дерев'яному тротуару, ляскали його черевики і гула ззаду по бур'янах звіряча погоня...

11

Далеко за північ вже під мостом поснули навіть картьожники, Кузьомкин проснувся: було дуже вохко і ревматизм скрутив ногу... Шукаючи сухого місця, Кузьомкин виліз по бантинах і влаштувався під дошками помосту, на метр-два від бруку. Звідци було видно в тоненькій синій імлі купи сплячого, як попало, люду... Туманом бралися околиці міста, а над туманом солодко спали заводські димарі... Раптом у цю передранкову тишу вскочили далекі тривожні звуки, а під містком несамото прохрипів бас дівки—Катьки:

— Облава! спасайтесь!..

Люди зірвались з місць, як листя підхоплене бурею і хто куди зникли в степу... Але ось над самісінькою головою Кузьомкина важко прочмихав авто. З степу почулась стрілянина, команда, вигуки, а через недовгий час по мосту важко пройшла величenna юрба затриманих. Авто ззаду і авто спереду ревниво оберігали нічну здобич.

Ще довго лежав Кузьомкин під дошками помосту, поки пройшли до міста перші молошниці. Аж тоді перехрестився, щоб злазити до долу. Але під мостом, озираючись, стояло двоє. Один казав:

— Чисто. Значить, всі вскочили...

— Ну, такий не вскочить.

На превелику дивовижу, Кузьомкин по голосу пізнав Зюньзю та й було досить видно, щоб не помігати бригадирову постать.

— Треба позбутись цієї проклятої віялки. Бо ти в стороні, а я в бороні. Хай бере хоч дурно, аби взяв.

— А куди його прислати?

— В механічну майстерню Беза на вулиці „Червоного коваля“. Віялка розібрана... Раз-два, і кінець справі.

Зюньзя і його бесідник зникли за мостом. Кузьомкин спустився на низ, розтер ревматичну ногу і, добре приладнавши личаки, тихо пішов до заводу. Було ще рано.

Неодмінно треба знов прохати Сашкина про ночівлю під навісом коло ливарного цеху,—бо, ночуючи під мостом, не довго вскочити в неприємну пригоду. Цієї ночі просто чудом спасся. Кузьомкин вдячно поглянув на темно-блакитне небо і перехрестився на рожевий схід, в сьйві котрого вже димив „Червоний Вулкан“. Звичайно, треба підійти до Сашкина по старорежимному: заздалегідь шапку зняти, потім блавити, як полагается, а коли він знов одмовить, то сказати йому „секрет“ про українку: за такий секрет можна чого доброго і нагороду одержати... Якби ж то. Гайда тоді на село. А там бички третячки, ялівка і поросна свиня... І будьте ви неладні з вашими фабриками і заводами.

— Могутньо-переможно ревнув авто, вимагаючи дорогу, і став. Із нього вийшов Рябушкин з своїм помішником і задоволено оглянув юрбу. Було декільки сот улову: хиже злочинство, розхлябана розпуста, здичавіння злиднів, надхненне божевілья, виродження і наївна молодість отарою стояли коло брами, оточені міліцейським загоном.

— На сортировку! — скомандував Рябушкин.

Одчинились важкі ворота і впустили в просторий двір затриманих.

Місто вже прокидалось, гули гудки на роботу і сонце сліпуче грало на шибках верхніх поверхів. Висока тополя струшувала з себе одживший лист... Зигзагом ідучи згори на низ, лист тихо падав на голови людей і на сгіл, за котрим провадився перший опит.

— Браток, ти, видно, добрий музика: навіть не кинув скрипку.

— Бо моя.

— З котрої години?

Обідрана фігура простягла тримтячу руку до футляра і довжеленими звірячими нігтями цокнула по облупленій поверхні, потім примружилась на хазяїна скрипки...

Гнатко прихилився до тополі і ловив падаюче листя.

Під загальний регіт у двір ввалилась вересклива зграя протистуток. Посеред них Гнатко пізнав Катьку, була і Маруська з токарного цеха.

А коло столу важкий бас гув:

— Я протестую, я — бригадир ковальського цеха заводу „Червоний Вулкан“ Василь Іванович Зюньзя, не спалося мені, пішов у проходку, а вскочив у облаву... Навіть не в облаву, а до мене причепились агенти, коли облава давно пройшла...

— А в якому місці до вас причепилися?

— Коло залізничного мосту.

— Агм! Ваші документи.

— Які ж документи, коли я на проходку вийшов. Подзвоніть до заводу.

— Подзвонимо. Слідуючий.

Зюньзя одійшов від столу й майже одночасно спостеріг на собі погляди Маруськи і Гнатка: бригадир злісно плюнув убік дівки і важко підійшов до коваля. Хмуρο процідив крізь зуби:

— Дотанцювалися... Але, Гнатко, ми свої люди. Не видавай. Ради дітей, прошу тебе, для мене досить твого проклятого марша...

Гнатко не встиг дати відповідь бригадирові, бо його прізвище гучно пролунало у дворі. Стоючи на ганку, Рябушкин лукаво поглядав на музику, що ловить тополеві листки; нарешті гукнув. Гнатко озвався на клич і привітав начкаррозшуку. Рябушкин задоволено усміхнувся: на цьому дворі кожна не зареєстрована людина почуває, що може перейти в розряд зареєстрованих, а це кладе на поведінку якусь тонку рису, котру, звичайно, може помітити лише пильно уважне око спеца. Рябушкин не встиг заримітити цю рису на затомленому обличчі коваля, як його увагу взяв телефоніст.

— Товариш начальник, до телефону... Просить т. Званцева з заводу „Червоний Вулкан“.

Рябушкин закрутив вуса і задоволено взявся до трубки:

— Е... — е, Рябушкин коло телефона. А - а - а - а, добридень...

Начкаррозшуку несподівано почервонів до коріння свого волосу. В телефонну трубку чітко доносились слова, які казав знайомий йому грубий голос, з сільським акцентом.

— ... Ночую я, вибачте, під мостом, коло залізниці, а туди сходяться всякі ракли. Цієї ночі я чув там розмову бригадира Зюньзі з ковальського цеха, що украдена віялка перебуває на схованці...

Електричний ток збільшився, телефон захарчав: напружене вухо Рябушкина нічого не уловило... Через деякий момент ток ослаб і грубий голос забубонів:

— ... А почалось воно з концерта, як ото товариш Гнатко грав Марш ковалів...

— Тов. Рябушкин, які ваші успіхи, великий Шерлок Хольмс?

— Прошу видати мені аванс в рахунок трьох обіцяних поцілунків.

— Ви напали на слід „українки“?

— Так.

— Де вона?

— У злодіїв, звичайно.

— А злодії хто?

— Перший із них бригадир вашого заводу Зюньзя... Гадаю, цього досить, щоб одержати аванс зараз.

Срібний сміх дзеленькнув по мембрані.

— Ніяк не можу, доки не з'ясується справа. На премію претендують і другі особи...

— Хто?

— Не догадаєтесь... Але вибачте, у мене справи. Дзвонить.

Рябушкин повісив трубку і вийшов до Гнатка:

— Яким чином і з скрипкою?

— Мої сусіди хотіли побити мою скрипку... Я рятувався і попав у ваші обійми...

— Ваш сусіда Зюньзя?

— Звідки це вам відомо?

— Нам усе відомо.

— Коли все, то де віялка?

— Цього я вам не скажу, бо... ми з вами конкуренти на премію, ха-ха-ха... А поки що я вас... заанкетую, як особу, котра попалась підчас облави перший раз.

Старо-робітнича околиця вже встала: на базар і з базару йшли заспані, невмивані хазяйки, із дворів виносили повні відра нічних помий і виливали посеред вулиці; голопуза дітвора з шматками хліба в руках вигрівалась у ранковому сонці...

Гнатко жваво насвистував мотиви із „Лондонських симфоній“. Прийде він зараз додому і передасть на папір останні переживання. Справа з віялкою з'ясувалась натуральним шляхом. Скрипка ціла. Одвідавши район, вона має дати до маршу ковалів новий варіант, в котрому згармонізується Катька з Маруською як теза, а антитезою буде

німка Халуяко, що читає посеред ночі газету, водючи пальцем по строчках, та 18 музшкола...

Весь згуковий матеріал, схоплений за останні дні, ясно уклався в клітинах мозку і серця та й став у чергу до виходу на нотний папір... А оце сонце, заспане сонце робочої околиці, що жмуриться на неохайних людей і брудні смердючі вулиці, хороше впливає на нерви і викликає творчий здвиг.

З воріт назустріч показалаась Мокрина Кіндратовна, але забачивши коваля, метнулась назад і зникла в квартирі... Зюньзенята колошкали голубів і два песика грались коло викидної ями... Навіть ця своєрідна ідилія не псує настрої, а викликає бадьорий протест...

Гнатко став на порозі своєї кімнати.

В хаті був повний розгрім: ноти, портрети, картки, книжки великою купою подраного паперу вкривали підлогу. Ліжко і стіл перекинуто, табурет і стільці поламани, з шаленою злобою і остервенінням потоптані портрети вождів революції, а обличчя Рабіндраната Тагора розірвано хрест нахрест... Від товстих партитур були цілі лише палітурки... В одчинене вікно вискочило декілька котів з шматками сала в зубах. За стінкою почулося стримане глузливе хіхікання...

Гнів і розпач залляли обличчя коваля пекельним вогнем. Гнатко схопив у руки сокирку—тріснуло держальце... Він кинув сокирку і стояв, як вкопаний, слухаючи гуркіт свого серця. Тихо ступив по підлозі, наче боявся придушити подрані листочки, поставив ліжко, сів на нього коло купи паперу, як коло могили найдорожчого вождя... Зверху купу лежав зібганий титульний лист: „Марш ковалів“, а рядком одірвана голова Ганни Барабашівни.

— Старий побут помстився, — сказав тихо коваль до голови — пропала вся моя праця...

— І чудодійний хінін! — додав внутрішній голос.

Гнатко не стерпів цього глузування: схопився, як ужалений і поставив стіл... Загули гудки на снідання. Гнатко вислухав їх, прислухаючись одночасно до модуляцій свого серця. Воно було гнівне і булькало, як вагранка, воно було повне бурхливих музичних фраз, де лейтмотивом гули заводські гудки... Коваль поклав на стіл палітурку і на жовтому листу твердо вивів „Марш ковалів“.

Сонце весело заглянуло в ковалеву хатину.

С. БЕН

УЧИТЕЛЯМ

Коли тебе від книжки до лопати
покличе голосний дзвінок
і ти веселий вийдеш з хати
і перший виведеш гурток;

коли тобі пахучий теплий вітер
повіє ласкою в лице
і захлинуться щастям діти
в рожевім озері пісень;

тоді так легко віриш поколінням,
так просто мріється життя...
Нехай же кільчиться надія
мов сонце в молодих серцях!

* * *

Покличу спомини далекі,
кійок у руки і піду.
І пісня знов полетіть легко
мов жайворінок у степу.

І задзвенять назустріч трави,
думки потонуть у піснях.
Які плавкі сьогодні хмари,
який веселий шлях!

І день і далечі відкриті,
життя струмує мов ріка...
О світе, сповнений блакиті
не висихай!

Ю. ЗОРЯ

РОБКОР ПОЕГОВІ

С. Есеніну

Крицевим пером робкора
Не викресать рядків скорботних!
Що ж! Може я помру скоро
А за мною сотні...

.....
Та помру
Коли життя патлате
Кине грізне
— Край—
Коли впаде із рук
Лопата
І ніч мені скаже
— Спочивай—

Коли ж—
Кров бурлить у венах
Мов пара в казані
Коли ж—
Світ— пролетар чека на мене
Я не різатиму вен—
— О, ні!—

Бо я—
Не Леопарді
В країні рад
Бо я—
П'ю життя барви
З топки й пера

Іноді—
Зашлаковані дні
Повними жменями
Мов паровізні пісні
Линуть до мене

Іноді—
Я падаю на сковзанці життєвій
Іноді—
Життя б'є мої карти

Але —
 Промінням —
                     — майовим
 Мені —
                     — сяють
 Паротяг —
                     — і —
                     — партія

Крицевим пером робкора
 Не викресать рядків скорботних.

ІВАН БАГРЯНИЙ

„ГАЗАВАТ“¹⁾

То ліра війни і печали...
Болить моє серце від болю.

М. Булатович

О, край мій! О, мій народі сірий!
У перший раз (за скільки це віків?)
Підвів ти голову затуркану без міри...
І знов хотять зіпхнути тебе у прірву,
У прірву рабства, в царство багатів.

Недолюдки! Раби крові і злота!
Кретини від культури!

Як давно

У корчах б'ється світ — на зверхній позолоті
Ість очі, вічних війн і заколотів,
Незмитого позорища, плесно.

Переділили світ на шмаття між собою
І гризетесь, як собаки за маслак.
— Святиня...

І святих гуртуєте юрбою,
А раб мовчить обдурений та йде за них до бою
Лише стиска кулак.

Аллах, Христос, десь Будда і Єгова...
Силенна рать пророків і богів
І всі — святі, і всі жадають крові,
Зовуть під прапором великої любови:—
— На газават!..

— На газават!..

(— за ваші упруги).

Великий газават (облудливий і п'яний)
За віру!.. рідний край... за націю... царя...
Укоськали раба евангеллям, кораном,
Днедавніх Римлян нові могикани,
І ріже брата брат...
і десь горять

¹⁾ Священна війна в мусульман.

І плачуть діти в полум'ї пожарищ,
Збирають злидні в камені руїн.
Ви ж ділитесь перед лицем святої твари
І падає (не вам) „гуманна“ кара
На голову (все тих) рабів „чужих“ країн.

Під стягом божества, з корогвами законів
(О, скільки на землі натикано хрестів!..)
Дітей і тихі ниви — топчуть коні,
А про любов, про страдницькі долоні
Одні слова, одні слова пусті.

Безсоромно звели брехню в святиню,
Безжалісно обкрали простяка...
Ще може хтось спокійно бачить нині
Як продає й 20 вік гординю
За срібного старого п'ятака?

Переділили світ і ділите щоденно.
Пішов на послуг розум до гармат.
Святиня? — то долар.
Любов? — грабіж шалений.
І точиться за золоті знамена
За цього „бога“ дикий газават.

І скільки вас?! у чому сила ваша?
В чаду брехні, в отруті лицемір.
На пальцях злічені фінансові апаші,
(Позорище!)
На мільйони нас, на душу нашу
Роззявив пащу той неситий звір.

О, нечисть, кинута на голову народів,
На голову затурканим рабам,—
Культура!!!

О, чи скоро скаже — годі!
Й розвалить раб пародію з пародій
І прапор ваш на шмаття поруба?

Та все мина, всьому бувають грані...
Владарі царств, осліпли? Що ж, пора:
Родився світ нового передрання,
В крові потопла біблія остання,
В сльозах сиріт потоп старий коран.

І не один, не частка, — мільйони
Зведуть в м'ятеж мозолі чорних рук:
Впадуть у прах фортеці і Сорбонни, —
Облудливі корогви і ікони
Розіб'ються, розщепляться об брук.

То „судний час“, коли раби повстануть :
Залле планету гнівом сірий хлоп...
О, буде, незаписаний ні в одному корані,
Єдиний і останній
Воістину для вас страшний „потоп“.

І у цьому м'ятежному потопі
Не винесе ковчег вас ні на який Арарат.
То буде вам, недолюдки, циклопи,
Від сірого, від збудженого хлопа
Останній
неповторний „газават“.

ОЛ. ВЕДМІЦЬКИЙ

Іду колючими полями,
А на стерні — пекучий біль...
Та манить нива колосками,
І нагинаюсь я — Рахіль.

Я знаю, знаю — не зустріну
Старого Воза на ланах,
Бо осінь сонячну калину —
В Червоний блиск — на прапорах.

А Віз — стерня галками — ворог,
І не йому мої уста:
Навік між нас криваве море,
Навік бідняк в мені повстав...

Вже колоски лоскочуть груди...
Ах, повно ж як! І тихне біль...
В степах поспіла радість людям...
До них і я іду — Рахіль.

Т. МАСЕНКО

ШОСЕ НАД МОРЕМ

Так оце те море?
Так оце ті хвилі?
Це не тирса млява,
степова трава.
Так! Ніхто на світі
ці блакитні гори
цю безодню синю,
ще не змалював!

Так оце те море?
А яка Ай - Петрі?
Гордовита Діва
і монах ото!
А на скелях сосни
вартові в дозорі...
І летить ракетою
бішений авто.

Приліпились сосни
ген, на мурах білих,
Так: от - от похилиться,
упаде якась...
Тут янтарна осінь
свіжа, синьо - біла...
Степова білява
наша не така.

Море! Любе, море!
Синє, тепле море!
Більше, дужче скучив,
як за шумом нив,
хоч не бачив зроду
дум твоїх суворих
і твоєї ніжної
пісні — далени.

Драстуй, синя воле!
Драстуй, Ай - Тодоре!
І віками древніми

роджений Харакс.
Хоч за тищеліття
проковтнуло море
сивую фортецю,
та жива гора!

І маяк над морем.
В бурю, в чорну темінь
сорок кілометрів
світла вдаль летить.
І в далекім морі.
в буруні шаленім
виринають чайками
щогли із води.

Так оце те море?
Так, оце те сине?
Татарчам маленьким
Кічкене ото...
В'ється білим змієм
крутиться у горах
і летить ракетою
бішений авто.

Нижче скелі впали.
В горах сиві хмари.
І шосе все падає
нижче, до води...
Кипариси горді
і сумні чинари,
та авто за вітром
в куряві летить.

Острів! Ніжний острів!
А туди на північ
п'є в тумані з моря
воду Аю-Даг...
І запахла свіжо
і запахла гостро
синя безконечність —
вітер і вода.

Харакс — Харків. 1927.